

Nevenka Košutić-Brozović

O PREPJEVIMA I PRIJEVODIMA TINA UJEVIĆA

Prvi svoj prepjev objavio je Augustin Ujević pod inicijalima A. U. godine 1912. u »Bosanskoj Vili« — posljednja prevodilačka djelatnost teško bolesnoga Tina Ujevića odvija se u Vinogradskoj bolnici godine 1955. U rasponu od te 43 godine izrastao je golem prevodilački opus za koji bi, po mojoj aproksimativnoj procjeni, trebalo, kada bi se izdavao, barem 25 svezaka veličine *Sabranih djela* (SD), a da se objavi samo ono što je zasad ostalo još u rukopisu, bilo bi potrebno barem 5 takvih svezaka.

Informacije radi recimo da je Tin za života objavio 105 prepjeva, a posthumno je objavljen još 271; u rukopisnoj ostavštini našla sam, uz neke lirske pjesme koje dosad nisam uspjela identificirati, i 7 prepjeva trubadurske lirike, 54 Shakespeareova soneta, Schelleyjevu ranu poemu *Demon svijeta* te 24 prepjeva iz *Ši Kinga*, a od epske poezije prvih 135 strofa *Spjeva o Rolandu* i kompletne prijevode *Pijeva o Aspremontu* (533 strofe, odnosno 11.376 stihova) i *Spjjeva o mojem Cidu* (152 strofe, odnosno 3.864 stiha). — Prijevodâ

književne proze objavljeno je oko 9.500 stranica, i to 22 romana i 63 pripovijetke,¹ a u rukopisnoj ostavštini čuva se kompletan tekst *Jane Eyre* od Charlotte Brontë i Schlegelove *Lucinde*, po jedan roman Péreza Galdósa, Blasca Ibáñeza, Pija Baroje i Roberta Inšue, 2 romana Palacija Valdésa, izbor iz svih 5 knjiga Rabelaisova *Gargantua i Pantagruela* i oko 80 novela i pripovijedaka, među kojima su i 3 novele Cervantesove, 7 pripovijedaka iz Stendhalovih *Talijanskih kronika* (4 do danas neobjavljene), *Deset priča* Daudetovih, izbor iz Kellerovih *Ciriških novela*, kao i iz zbirke Heinricha Manna *Frule i handžari*, zatim Joyceovi *Dabinci* te 24 pripovijetke raznih angloameričkih i 33 raznih francuskih autora. Željela bih skrenuti pažnju budućih istraživača i izdavača upravo na tu književnu ostavštinu, koja je predstavljala i još uvijek predstavlja dragocjen rudnik (npr. hrvatski prijevod *Dablinaca* izašao je tek god. 1965, *Jane Eyre* 1974), a mnogi u njoj sačuvani prevedeni tekstovi nisu ni do danas našli u nas svojega novog prevodioca. — I konačno, od dramske literature čuva se u rukopisu Rojasova *Celestina*, Gas Georga Kaisera te stihovani prijevodi *Peer Gynta*, *Wallensteinove smrti* i *Tartuffea*.²

Razumljivo je da mi taj golemi opus dopušta ovdje samo nepotpun panoramski osvrt.

Prve svoje prijevode objavio je Ujević, kao što smo već rekli, god. 1912. i 1913. u sarajevskoj »Bosanskoj Vili«. Radi se o vrlo točnim ali proznim prepjevima *Iz talijanske lirike*, i to suvremene talijanske lirike (D'Annunzio, Pascoli, Civinini, Liparini, Panzachi, Vittoria Aganoor, Guerini). S odlaskom u Pariz Ujevićeva se prevodilačka djelatnost prekida, odnosno, u Parizu će on prevoditi sa francuskoga i na francuski samo publicističku i političku literaturu.

Drugo razdoblje Ujevićeva prevodilaštva vezano je uz njegov sarajevski i beogradski period. Zanimljivo je da u doba dok je sam još pjesnički življe aktivan, Ujević prevodi isključivo prozne tekstove.

¹ Potpuniji podaci o Ujevićevim prijevodima mogu se naći u bibliografijama *Prepjevi stihova* (SD XVII, str. 372—377) i *Prijevod proze* (SD XVII, str. 378—382), koje su objavljene kao dio *Bibliografije radova Tina Ujevića* (SD XVII, str. 257—382), za posmrtno objavljene prepjeve podatke nalazimo u I sv. *Postume* (SD XV, str. [685—695]), dok bibliografiju neobjavljenih prijevoda i prepjeva prilažem kao dodatak ovom radu.

Svi naslovi i citati u ovome radu donose se, ukoliko se radi o objavljenim tekstovima, onako kako su tiskani u SD, a ukoliko nisu bili objavljeni, u obliku kakav se nalazi u rukopisnoj ostavštini.

² Na opseg i značenje te rukopisne ostavštine ukazao je već Dragutin Tadijanović u XV sv. SD (str. 651), gdje je posthumno izdan i velik dio Tinovih prepjeva. — Željela bih na ovome mjestu zahvaliti bibliotekaru Ivanu Medenu kao i svim suradnicima Instituta za književnost i teatrologiju JAZU, koji su mi maksimalno izašli u susret pri istraživanju same ostavštine. Ujedno zahvaljujem svima koji su mi pružili podatke o Tinovoj prevodilačkoj djelatnosti, posebno akademikima Marijanu Matkoviću i Dragutinu Tadijanoviću, zatim pok. Miroslavu Vaupotiću te Josipu Tabaku, Nikoli Bonifaciju-Rožinu i Miroslavu Brandtu.

Tu su u prvom redu njegov proslavljeni prijevod Flaubertova *Novembra* 1920, koji je dočekan od kritike kao »književni praznik»,³ manje uspio prijevod *Mlade žene* Dostojevskoga 1921, zatim dolazi *Žena*, roman Julcsa Micheleta iz iste godine, te neobjavljeni prijevodi omašne knjige Jacquesa Sadoula *Pisma o boljševičkoj Rusiji* (1920) i *Agrarne reforme* Adolfa Damaschkea (1923). Nakon odlaska iz Beograda objavljuje u zbirci *1000 najljepših novela* jednu novelu Pirandellovu (1929, ujedno i prvi prijevod Pirandella u nas), kao i prijevod romana Albert-Jeana *Zatočena ljubav* (1932); uopće, razvija živu prevodilačku djelatnost kako bi namaknuo sredstava za život.⁴ Iz toga sarajevskog perioda datiraju i prijevodi Schlegelove *Lucinde*, koju Andrić 1932. nije prihvatio za Zabavnu biblioteku, Cervantesovih *Uzoritih priča* i niza dramskih djela raznih autora, koja je prevodio za tadašnje ujedinjeno splitsko-sarajevsko kazalište, pa čak i prijevod jednoga kriminalnog romana (*Floramina tajna*).⁵ Onih pak godina, kada Tinova vlastita pjesnička žica rjeđe odjekuje, prozni prijevodi ustupaju mjesto prepjevima. Tako od 1930. do 1936. on intenzivno prevodi indijsku i kinesku liriku, španjolsku poeziju i pojedine pjesnike kao Baudelairea, Prousta, Rilkea, Golla, Bloka, Hoffmannsthalu i Diivoirea. Napomenimo da u toj fazi više nemamo *proznih* prepjeva već, gdje je god to moguće, Tin pokušava što vjernije slijediti formu originala, bilo da se radi o lirskim pjesmama, bilo o stihovanim prijevodima Ibsenova *Peer Gynta*, Molièreeva *Tartuffea* ili Schillerove *Wallensteinove smrti*.

Najplodniju prevodilačku aktivnost razvio je Ujević u poratnom razdoblju, što je i razumljivo budući da su mu prijevodi u to doba osnovno, a do 1950. i jedino sredstvo egzistencije. I nadalje nastavlja s prepjevima poezije, o čemu svjedoče objavljeni ili neobjavljeni ciklusi Shakespearea, Poca, Heineca, Whitmana, Verhaerena, kineske i trubačurske lirike, kao i pojedine izolirane pjesme engleskih pjesnika, te već spomenuti prijevodi *Spjeva o mojem Cidu*, *Pjeva o Aspremontu* i nedovršen prijevod *Spjeva o Rolandu*.⁶ Glavninu svojega prevodilačkog rada usmjerio je sada ipak na književnu prozu. Imajmo na umu da se tu ne radi samo o potražnji tržišta. U to doba učvrstilo se i sazrelo i Ujevićevo uvjerenje, koje je u više navrata i prije izra-

³ Stanislav Vinaver, *Jedan književni praznik. G. Flober: Novembar. Prevod Augustina Ujevića*. »Republika« IV, Beograd, 13. 12. 1920, br. 256.

⁴ Honorar za prijevod spomenutoga romana Albert-Jeana iznosio je god. 1932. 4.000 dinara, dok mu je npr. za *Ojačeno zvono* isplaćeno 5.500 din., i to u ratama između 1933. i 1937. (Usp. Mirko Zečelj, *Veliki Tin*, str. 305—306; dalje: Zečelj.)

⁵ Usp. Zečelj, str. 292, 294.

⁶ Taj je rad vezan vjerojatno uz pripremanu ediciju svjetske epske literature, redakcija koje je bila povjerena Mirku Deanoviću, a djela su trebali prevoditi filolozi i prepjevati pjesnici (npr. *Pjesan o Rolandu* imao je prevesti Vojmir Vinja, a prepjevati Jure Kaštelan). Zanimljivo je, ipak, da za Ujevićevo prevođenje španjolske i starofrancuske epike nitko od njegovih znanaca s kojima sam uspjela doći u dodir, nije znao.

žavao,⁷ da je sadanje doba u prvom redu doba narativne proze, a kako je bilo prekasno da se sam u njoj okuša,⁸ prevodio je tuđa proza na ostvarenja. Isprva je to činio po vlastitom izboru (o čemu nam svjedoče marginalni zapisi na njegovim rukopisnim prijevodima),⁹ no kako mnoga od prevedenih djela izdavači nisu prihvaćali,¹⁰ posljednjih godina života radi gotovo isključivo po narudžbi, te se tako prihvaća i izazovna zadatka da u 60-im godinama života obnovi i produbi svoje poznavanje skandinavskih jezika kako bi mogao prevoditi s norveškog i sa švedskoga. Kolika je bila silna energija i radna disciplina Ujevićeva, dovoljno nam svjedoči činjenica da je u posljednjih 10 godina života, uz niz prepjeva lirike, preveo i oko 17.000 stihova epske poezije te najmanje 10.000 tiskanih stranica književne proze.¹¹

Sažeta analiza Ujevićevih prijevoda po pojedinim literaturama izgledala bi otprilike ovako:

Prvi se kronološki javljaju prijevodi iz talijanske književnosti. To je i razumljivo imamo li na umu da je sam Ujević, u doba kada

⁷ Usp. *Sunrak poezije* 1929 (SD VI) ili pismo Ivi Hergešiću od 9. januara 1935. [»Ja propovijedam dvadeset godina istinu (ili bar ideju) da beletristika ima svega dvije grane: poeziju i prozu; prvu čini lirika, a drugu roman; i ništa drugo; i ako je poezija umrla, ili umire, ostaje roman, te savremeni umjetnik, umjetnik u prozi, može biti samo romanopisac.«]

⁸ Tako u pismu Stanisavu Šimiću (5. novembra 1936) Ujević izrijeком kaže: »Dragi Stanko, ja sam u prvome redu romanopisac. Prije 20. godine pisao sam roman i na par tuđih jezika. Sada imam 50 projekata za drame i romane, od kojih nijedan redak neću napisati ni do smrti u ovim prilikama.«

⁹ Npr. serija njegovih prijevoda Josepha Conrada (*Lord Jim*, *Mladost*, *Između plime i oseke*, započeto *Srce tame*) očito je plod njegovih književnih afiniteta prema piscu, o kojemu govori sa simpatijama još 1930.

¹⁰ Teško je danas utvrditi koja je djela Ujević prevodio samoinicijativno, a koje je od neobjavljenih prijevoda radio u sklopu planova raznih zagrebačkih nakladnih kuća. U zapisnicima Nakladnoga zavoda Hrvatske, odnosno poslije Zore, što mi ih je susretljivo dao na uvid D. Tadijanović, kao i u brošuri *Izdavački planovi izdavačkih poduzeća u Zagrebu* (Zagreb 1950), koja je sačuvana i u Tinovoj biblioteci, nalaze se u perspektivnim planovima za razdoblja 1951-55, ili 1951-54, uz objavljene Ujevićeve prijevode, i neka djela koja su kod njega ostala u rukopisu, npr. A. France: *Prokurator Judeje* (1951), Rabelais: *Gargantua i Pantagruel* (odnosno Izbor iz djela), Blasco Ibañez: *Mrtvi zapovijedaju* [?] (1954, sve Zora), H. Mann: *Novele* (1954, Matica hrvatska), no od svih tih djela znalo se jedino da je prevodio Heinricha Manna.

¹¹ Uz književna djela Ujević je prevodio i mnogo stručne literature — počam od prijevoda publicističkih djela na francuski za potrebe Jugoslaven-skog odbora u Parizu, preko već spomenutog prijevoda *Agrarne reforme* ekonomista A. Damaschkea, zatim sindikalne štampe za čitaoce »Pravice« (1940-41), do znanstveno popularnih djela poput omašne knjige Bernarda Jaffea *Men of Science in America* (Cop. 1944, 500 str.). Prevodio je razne stvari i za potrebe novinskih redakcija s kojima je surađivao, i to, po vlastitim riječima, s 14 jezika (usp. Zečelj, str. 291), a prevodio je i za Zagrebački vele-sajam, što bi nam razjasnilo njegove ispise iz raznih stručnih rječnika (npr. *Terminology of Maritime and Mechanic Industries*).

objavljuje te svoje prve prijevode, od svih živih¹² stranih jezika najbolje poznao upravo talijanski. Učio ga je talijanskomu, prema zapisima Ujevićeve sestre Lenke, još njihov otac, talijanski je učio kroz čitavu gimnaziju, na talijanskome je upoznao i strane literature,¹³ talijanskim se prijevodima ispomagao prevodeći sa španjolskog i s engleskoga (npr. Joyceove *Dablince*), pa iako mu profesor Vinko Lozovina nikada nije podijelio odliku, redakcija lista *Il Popolo d'Italia* istaknula je u uvodu njegovu poznatomu otvorenom pismu Benitu Mussoliniju (19. I. 1918) da »questo jugo-slavo come si vede... scrive assai correttamente la nostra lingua« (SD, XVII, str. 559).

Prevođenje s talijanskoga ne predstavlja dakle Tinu jezičnih poteškoća, a prevodilačke slobode plod su njegove stvaralačke naravi, a ne neznanja. Tako je npr. 1912. i 1913. dao prozne prijevode talijanskih liričara,¹⁴ običaj u ono doba dosta proširen, osobito u srpskih prevodilaca, koji dominiraju u »Bosanskoj Vili«, gdje su ti prijevodi bili objavljeni. Zanimljivo je ipak da se talijanskoj lirici Tin poslije ne vraća, a kada ga je Stanislav Šimić 1938. tražio da mu napiše članak uz smrt D'Annunziju i da preveđe nešto od njega, odgovorio je 9. ožujka kako on d'Annunzija ne zna prevoditi i uputio na Nazora, koji da je u tome majstor. S talijanskoga Ujević uopće malo prevodi — pet novela Pirandellovih i Cellinijev *Moj život* (1951), koji je, prema riječima prof. Mirka Deanovića, »poboljšavao svojim umecima i tumačenjima«.¹⁵

¹² Ističem živih, jer je u srednjoj školi uvijek imao bolju ocjenu iz latinskoga (usp. Zeželj, str. 31), pa će, predstavljajući se čitaocima »Pravice« 1940, i sam naglasiti da je od talijanskoga znao bolje »matematiku, latinski i druge predmete« (SD, XIV, str. 178), a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu studirao je 5 semestara i klasičnu filologiju (Zeželj, str. 52).

¹³ Prema vlastitoj izjavi Nizeteu, pročitao je već u 6. razredu gimnazije svih 100 svezaka Sonzognove *Biblioteca universale* (usp. Antun Nizeteo, *Whitman in Croatia. Tin Ujević and Walt Whitman*, »Journal of Croatian Studies«, XI-XII/1979-71, bilj. br. 50).

¹⁴ Preveo je 5 pjesama D'Annunzijevih, 4 Pascolijeve i po 1 od Civininijsa, Liparinijaa, Panzachijsa, V. Agnoora i Guerinijsa. Izbor pisaca svakako je diktiran njegovim tadašnjim afinitetom prema talijanskomu pasatizmu, kao i interesom za D'Annunzija, kojega je dobro poznao još 1910, kojemu je posvetio i referat na 1. godini studija (*D'Annunzijeve Fedra u ogledalu s Racineom, Senekom i Euripidom*), kojemu je napisao i nekrolog 1938, mada je prema njemu osjećao uvijek manje ili više izraženu odbojnost, te je 1954. oštro reagirao na mogućnost stanovitih reminiscencija na D'Annunzija u svojoj pjesmi *Dažd* (usp. *Jure Kaštelan na škropcu mogega dažda* — SD, VII, str. 304—306).

¹⁵ Usp. Zeželj, str. 360. — Iako u tom prijevodu, kao i u većini ostalih što ih je radio prije 1950, ima dosta sloboda, sačuvani rukopis s mnogobrojnim ispravcima svjedoči o trudu što ga je Ujević uložio u prevođenje toga teško čitljiva teksta, iako upravo neki ispravci udaljavaju prijevod od originala. Tako npr. već u prvoj rečenici 1. paragrafa »Tutti gli uomini di ogni sorte, che hanno fatto qualche cosa che sia virtuosa, o si veramente che le virtù somigli...« (podrt. N. K.-B.), ima u rukopisu prvobitno »Bez razlike svi oni ljudi, koji su učinili nešto znamenito, ili barem na oko znamenito...«,

Ako izuzmemo publicističke tekstove što ih prevodi s francuskoga, sljedeći njegov korak u književnom prevođenju bio bi snjemačkoga jezika. I njemački je Ujević dobro znao, osnove ga je naučio otac, učio ga je od 4. razreda gimnazije, na njemačkome je upoznavao također ne samo njemačku već i strane književnosti,¹⁶ njemačkim se rječnicima i gramatikama služio i pri učenju drugih stranih jezika, a o aktivnom i sigurnom njegovu vladanju tim jezikom svjedoče nam i njegova recenzija Disa (*Versunkene Seelen* u »Agramer Tagblattu« 1911, kao i pisma što ih je na njemačkome uputio Gustavu Krklecu, odnosno S. B. Cvijanoviću (21. 5. odnosno 9. 6. 1926).

Međutim, prijevodi Ujevićeve s njemačkoga kao da nisu imali sreće. Tako u rukopisu ostaju i već spominjani prijevod knjige Die Bodenreform ekonomista A. Damaschkea iz 1923,¹⁷ Ibsenova *Peer Gynta* (iz 1930?), Kaiserove drame *Gas* (iz 1931?), Schlegelova romana *Lucinda* iz 1932,¹⁸ i Schillerove tragedije *Wallenstei-*

pa onda podcrtane riječi ispravlja u »nešto značajno«, kako je poslije i tiskano. Ili još flagrantniji primjer u prvoj rečenici 2. paragrafa: »Con tutto che quegli uomini che si sono affaticati con qualche poco di sentore di virtù, hanno dato cognizione di loro al mondo, ...« Ujević prvobitno prevodi adekvatnije: »Među svim onim ispovijestima, što su ih o sebi svijetu povjerali oni ljudi, koji su se trudili i radom istaknuli kao značajne pojave, ...«, a onda bez razloga zamjenjenje »Među« s »Kao opravdanje«, izbacuje »o sebi« (što nije loše) i umjesto »kao značajne pojave« stavlja posve samovoljno »na polju znanosti i umjetnosti«, što je sve poslije tako i otiskano.

¹⁶ O tome nam svjedoči i vlastita Ujevićeva biblioteka (danas u Institutu za književnost i teatrologiju JAZU), koja sadrži najveći broj knjiga upravo na njemačkome, među njima i seriju njemačkih prijevoda iz stranih književnosti u jeftinoj Tauchnitzovoj ediciji.

¹⁷ Ujević na nekoliko mjesta spominje da je prevodio Damaschkea, a datirati možemo taj prijevod prema pismima G. Krklecu u Beograd od 3. i 14. V 1926, iz kojih je vidljivo da je već prije tri godine pregovarao s Geom Konom oko izdavanja te knjige. Kad pregovori nisu uspjeli, nudi 14. IV 1926. rukopis S. B. Cvijanoviću, a 23. travnja iste godine obraća se Krklecu s molbom da mu pri tom pomogne: »Ja bih radije insistirao da vi potegnete S.B.C. da izda moj prijevod knjige *die Bodenreform* od ekonomiste A. Damaschkea, knjiga koja je prevedena već na više evropskih jezika, francuski, finški, ruski, španjolski i dr., a kojom se koristio dosada i mnogi naš studiosus economiae. Rukopis se nalazi kod g. Ljudevita Prohaske, Uprava Saveza zadruga, Frankopanska ul., Bgd.« Daljnja mi je sudbina toga rukopisa nepoznata.

¹⁸ Svi su ti prijevodi pisani na arcima trgovačkoga papira, što je uobičajeno za čistopise iz sarajevskog perioda, dok je koncepte u to doba obično pisao na službenim listovima papirima sa zaglavljinama raznih redakcija; u zagrebačkom periodu, naprotiv, većinu konceptata piše u tekama raznih formata, najčešće format školskih bilježnica, iz kojih će onda diktirati definitivni tekst tipkačici. Točniju dataciju omogućuje nam i sam Ujević: »Od prijevoda nisam izradio samo Ibsenova *Peer Gynta* nego i prvi dio *Gasa* Georga Kaisera ... Ovih dana dovršavam prijevod romana *Lucinda*, nažalost dovoljno nepoznatoga remek-djela romantike od Friedricha Schlegela, koje je jedinstveno u njemačkoj književnosti u svojoj svrsi, a onda ću se dati na prevođenje Cervantesovih *Uzoritih novela*.« (*Među pjesnicima u Sarajevu*, »Zetski glasnik«, 14. 5. 1932, SD, XIV, str. 115).

nova smrt, vjerojatno također iz sarajevskoga perioda,¹⁹ kao i njegovi poslijeratni prijevodi Heinricha Manna (zbirka pripovijedaka *Frule i handžari*), Gottfrieda Kellera (*Ciriške priče*) i Heineova ciklusa *Sjeverno more*. Upravo, jedino što je od njemačkih Ujevićevih prijevoda objavljeno za života, prepjev je po jedne Rilkeove i Hoffmannstahlove pjesme (iz 1934) i dviju pjesama Heineovih u Zorinu izdanju njegove *Poezije* 1951. Vjerojatno su i tu nesporazumi s izdavačima, više nego neka eventualna odbojnost prema njemačkoj literaturi (Tin se u nekoliko navrata izrazito pozitivno izrazio o pojedinim njemačkim piscima), bili uzrokom što je preosjetljivi Ujević ostavio iza sebe relativno, ali samo relativno skroman opus prijevoda s njemačkoga jezika, koji je inače dobro poznao.

Za razliku od tih neuspjeha s njemačkim jezičnim područjem, prvi je prijevod Tina Ujevića s francuskoga već spomenuti Flaubertov *Novembar* (1920), dočekan s oduševljenjem. Francuski je Ujević učio vrlo intenzivno kao neobvezatan predmet u posljednja dva razreda gimnazije i aktivno ga svladao za šestogodišnjega boravka u Parizu (1913—1919), gdje provodi čitave dane u Nacionalnoj biblioteci, prevodi na francuski političke brošure i, ako je vjerovati njegovim zapisima, započinje i sam pisati jedan francuski roman. Mada moramo sa stanovitim dozom rezerve uzeti njegovu izjavu »Ja sam 1919. znao francuski jezik bolje nego njihovi profesori filologije« (pismo I. Hergešiću, 9. januara 1935), opširno francusko pismo Milostislavu Bartulici (14 juin 1918) svjedoči o Ujevićevu vrlo dobrom ali ne i bespogrešnom francuskome pismenom izražavanju,²⁰ dok Ujevićevi znanci izjavljuju da francuski nije glatko govorio.

¹⁹ Taj prijevod, od kojega se izgubilo nekoliko stranica, datiram prema obliku listića na kojima je pisan koncept, a odgovaraju onima na kakvima nalazimo koncepte Ibsenova *Peer Gynta* ili Molièreova *Tartuffea*, za koje imamo podatke o dataciji. Za ilustraciju Ujevićeva prevodilačkog postupka navodim početak prvog prizora, koji možda također ukazuje na sarajevski period:

Wallenstein: Lass est jetzt gut sein, Seni. Komm herab.
Der Tag bricht an, und Mars regiert die Stunde.
Es ist nicht gut mehr operieren. Komm!
Wir wissen g'nug.

Wallenstein: No dobro dosta, Seni. Sidi, sad,
(koncept) Dan sviće, a Mars vlada ovim satom.
Opažanja je dosta, dakle dođi!
Mi znamo dosta.

Wellenstein: Pa *mirna Bosna*, Seni. Sidi dolje.
(prijepis) Dan puca, a Mars [!] vlada satom.
Opažanja je bogme dosta. Dođi.
Mi znamo dosta.

(Podcrtala N. K.-B.)

²⁰ Doduše, njegov francuski članak s početka 1916. *Le Martyre de la Serbie et l'idée yugoslave* navodno nije bio objavljen zbog »romantičkog stila i nedovoljno ugađena francuskog jezika« (Žeželj, str. 127), ali Ujević je svoje znanje francuskoga do 1918. vjerojatno znatno usavršio.

Prijevod Flauberta ne predstavlja dakle za Ujevića jezičnih prepreka, a djelo ga privlači i izrazom i tematikom (Flaubertov je junak, tj. mladi Flaubert sam, u mnogočemu sličan mladomu Ujeviću). Srpska ga je kritika vrlo pozitivno ocijenila, a Vinaveru je pružio povod da održi peroraciju protiv točnih ali dosadnih prijevoda raznih profesora i profesorčica, dok je »Ujevićev prevod praznik, iznenađenje, svetla tačka. Ujević voli Flobera, ulazi u tok njegovih reči, religiozno reda i rada reči onako kako bi ih redao Flober, da je Flober Sibin. vidite čak i to: radaju se reči, rada se misao.«²¹ već nam i taj Vinaverov panegirik (kad znamo prevodilačke postupke Vinaverove), koji je Ujević poslije često spominjao, ukazuje na stvaralački karakter Ujevićeva prevođenja. On je sam za svojega Flauberta rekao, da »taj prijevod nije samo ravan originalnu nego je bolji od originala; no što je glavno, on nije samo bolji i stilskiji, nego je i *floberskiji* od Flauberta.« (pismo I. Hergešiću 1935).

Ubrzo nakon toga prvijenca Ujević 1922. objavljuje Micheletov roman *Zena*,²² a 10 godina poslije *Zatočenu ljubav* Albert-Jeana, te nekoliko prepjeva s francuskoga, koji su bili dobro primljeni pa mu Nikola Andrić upućuje 17. X 1939. pismo s molbom da mu pošalje »sve svoje (štampane ili neštampane) prijevode modernih francuskih pjesnika« za koje drži da bi trebali ući u antologiju *Francuske lirike* što ju je upravo spremao, a knjiga bi »bila nepotpuna bez Tinova sudjelovanja«. (Pismo u Arhivu JAZU.) Slabije je sreće bio s prijevodom Molièreaova *Tartuffea* (1935), koji nije uspio plasirati ni na sceni niti za nj naći nakladnika. — Svi ostali Tinovi prijevodi s francuskoga, objavljeni i neobjavljeni, datiraju najvjerojatnije iz poratnoga razdoblja.

Kako je francuski prevodilački opus Ujevićev najbogatiji, a njegovo je poznavanje francuske literature i kulture bilo izuzetno i svima poznato,²³ vjerojatno je i u izboru djela što će ih prevoditi Ujević imao više udjela. Dapače, francuska je književnost jedina gdje se on okušao u gotovo svim literarnim žanrovima i epohama te kod koje se svjesno trudio da ispuni praznine u našoj prijevodnoj literaturi, bez obzira hoće li se prijevodi objaviti ili ne. Tako je preveo i starofrancuski *Spjeh o Rolandu* (prvih 135 strofa), srednjofrancuski *Pjeh o Aspremontu*, Villonov *Natpis na grob nama obješenima* i izbor iz svih 5 knjiga Rabelaisova *Gargantue i Pantagruela*.²⁴ Teškoće što su

²¹ Usp. bilj. 3.

²² U međuvremenu, on je u ožujku-travnju 1920. preveo čitavu jednu omašnu knjigu na smrt osuđenoga Jacquesa Sadoula *Pisma o boljševičkoj Rusiji* (*Notes sur la révolution bolchéviste*), za koju nije mogao da nađe nakladnika u cijeloj Jugoslaviji (*Prilog ka kritici društvene reakcije*, »Novo čovečanstvo«, 15. 5. 1922; SD X, str. 328). Sudbina toga rukopisa nije mi poznata.

²³ Francuskoj je literarnoj tematici od svih stranih književnosti Ujević posvetio daleko najveći broj napisa, od recenzija i feljtona do eseja i studija.

²⁴ Usp. bilj. 6. i 10.

ih knili ti tekstovi jamačno su predstavljale pravi izazov za Tinovu erudiciju i prevodilačku vještinu; on tomu poslu ne prilazi olako već ispisuje čitave bilježnice komentara i prepisuje nepoznate riječi, starofrancuske oblike, izraze na *argotu* ili *patoisu* iz specijalnih rječnika starofrancuskoga, Villonova ili Rabelaisova jezika, pa čak i jedan cio prilično opsežan glosar²⁵ (osim Villona, svi su ti prijevodi ostali u rukopisu). S istom strašću bio je prišao već spomenutomu prijevodu *Tartuffea*, pisanomu u parno rimovanim jedanaestercima, u kojem ima i nešto nejasnih ali i mnogo nadahnutih mjesta, te bi svakako za-sluzio bar djelomično objavljivanje.

Izuzmemo li Rimbaudovu *Sezonu u paklu* i Verhaerenove pjesme, noviju je francusku poeziju relativno malo prevodio: po jednu pjesmu Baudelairea (i to s latinskoga — *Moje hvale imenu Franciske*), Mallarméa, Prousta, Divoirea, a posebno začuđuje što nije prevodio u nas i do danas slabo poznatoga Laforguea, kojega je i po vlastitim izjavama temeljito poznavao i još u Parizu pročitao u cjelini, čak i korespondenciju.²⁶ (Možda, kažem možda je jedan od uzroka bila prevelika srodnost jednoga dijela Lafargueove i Ujevićeve poezije.)

Što s pak tiče francuske proze, tu je Ujević neumoran — preveo je ukupno 12 romana i 48 pripovijedaka, koliko je meni poznato. Po-demo li kronološkim redom autorâ, to su Restif de la Bretonne (2 pripovijetke), Musset (1), G. Sand (1), Th. Gautier (1), Stendhal (7 pripovijedaka iz *Talijanskih kronika*, ili *Ljetopisa*, kako ih je on nazvao, od kojih su objavljene samo 3), Balzac (roman *Seljaci*, 5 filozofskih i 1 vragoljasta priča), Mérimée (1 pripovijetka), Gérard de Nerval (1), A. Gobineau (1), Flaubert (*Novembar* i 4 pripovijetke), Daudet (*Tartarinova trilogija* i 11 priča), Zola (*Germinal* i 4 pripovijetke), Maupassant (*Jedan život* i 2 pripovijetke), Villiers de l'Île Adam (2), Huysmans (1), Coppée (1), Anatole France (4), 7 knjiga Proustovih, Aragon (*Gospodske četvrti*)²⁷ i konačno Sartreova

²⁵ Tj. kompletni *Glossaire* uz svoj prijevod *Pijeva o Aspremontu* (uspo-redila s izdanjem *La Chanson d'Aspremont, Chanson de geste du XIIe siècle*, Paris, H. Champion, 1923-24, T. II).

²⁶ »Pitate me za Laforguea, jesam li čitao? Svaki redak, od početka do kraja, i stih i prozu, i korespondenciju.« (Pismo I. Hergešiću, 1935).

²⁷ Taj mu je prijevod bio povjerio Nakladni zavod Hrvatske početkom 1946, i on ga je izravno iz teksta svakodnevno diktirao tipkačici. Kad je prijevod bio dovršen, dan je na lekturu Miroslavu Brandtu, koji je utvrdio da vrijednost prijevoda oscilira, da su mnoga mjesta preskočena, da je jezično neujednačen, pa i neadekvatan (npr. Tin je upotrebljavao mnoge turcizme, te je čudno zvučilo susretati se s pendžerima ili sokacima pri opisu aristokratskih palača u pregradu Saint-Germain), i tako je prijevod isplaćen ali nije tiskan, već je djelo ponovno prevedeno i tiskano u tom drugome prijevodu. Tin je bio ogorčen, tužio se Nikoli Bonifačiću-Rožinu, tada bibliote-karu Zavoda, otprilike ovim riječima: »Ja, pa da ne mogu prevoditi s francuskoga!« — Nije se međutim radilo o nepoznavanju jezika: dapače, G. Krklec se sjeća da je nedostajalo pol stranice francuskoga teksta, i Tin ga je rekonstruirao prema njemačkom prijevodu, gotovo adekvatno, kako se po-slije ustanovilo, francuskomu originalu (Žeželj, str. 360). Marijan Matković se

Mučnina. Nije potrebno opet isticati da je daleko najveći broj tih prevedenih pripovijedaka ostao u rukopisu, te da sve do danas za mnoge od njih nemamo novih njihovih prijevoda (osobito ne hrvatskih).

Za razliku od francuske književnosti ruska je više nego oskudno predstavljena — jedna duža pripovijest ili kraći roman, kako hoćemo, tj. *Mlada žena* Dostojevskoga, koju Cvijanović izdaje u Beogradu 1921,²⁸ odmah po uspjehu *Novembra*, te *Noćna ljubičica* (1934), uvodna pjesma u istoimenu Blokovu zbirku.²⁹ Ruski je bio jedan od jezika koje je Ujević naučio kao samouk,³⁰ a u Sarajevu se navodno čak godinu dana uzdržavao dajući sateve iz francuskog, ruskog i engleskoga (Žeželj, str. 313, 316). Kada ga je počeo učiti, nisam uspjela ustanoviti; svakako, u Parizu su već 1914. Gaćinović i on pohađali predavanja Trockoga i Lunačarskoga, a prema Ujevićevim vlastitim riječima, s istim su zanimanjem »kao *Naše slovo (Golos)* čitali *Mysl (Žizn)*, i spise Hercena, uspomene P. Kropotkina, cijele krajnje lijevice ruskoga naroda.«³¹ U kojoj je mjeri uspio savladati ruski, teško je ustanoviti, no kao izrazitu talentu za strane jezike i uz to još Slavena, to mu nije moglo predstavljati velikih poteškoća. Ipak, morza ga je upravo lakoća zadatka prevanila te oba prijevoda vrve netočno prevedenim mjestima i prevodilačkim slobodama (npr. *Mlada žena* proizvoljan je naslov, kod Dostojevskoga imamo *Gazdarica*, ili *Stanodavka*; nadalje, već prva rečenica teksta »Ordinov rešilsja nakonac peremenit' kvartiru« kod Ujevića se slobodno razrješuje i još slobodnije dopunjuje: »Ordinov je morao da potraži nov stan, ma kako da mu je to bilo neprijatno.«). — Prijevod *Noćne ljubičice* nešto je točniji, za nj se konzultirao s Ruskinjom Mansvjetovom, ali

također sjeća i rada i spora oko toga teksta, te kaže da je Ujević svakodnevno prolazio kroz tri faze, koje su odgovarale količini vina konzumiranoga u tijeku rada: Tin trijezan — prijevod drven, Tin »pod gasom« — prijevod izvrstan, Tin jače pripit — prijevod loš.

²⁸ God. 1931. pretiskan je taj prijevod u ijekaviziranu i kroatiziranu obliku, ali inače neizmijenjen, u *1000 najljepših novela*, a 1958. objavljena je ta verzija u Zorinoj »Maloj biblioteci«. Kako se radi o prilično slobodnu prijevodu, Ujević bi ga, da je bio živ, vjerojatno preradio, kao što je to učinio i s poratnim izdanjem Flaubertova *Novembra*. Ovako su naši izdavači u izdanjima *Odabranih djela* Dostojevskoga opet posegli za starijim, šturijim, ali točnijim prijevodom Ise Velikanovića (Rijeka-Zagreb 1964).

²⁹ O ruskoj je književnosti Ujević inače dosta pisao; najviše ga privlače Dostojevski, Tolstoj i Jesenjin, rado se sjeća Ilije Erenburga, koji je u Parizu stanovao u istom hotelu kao i on, a prati i suvremenu rusku književnost, no više iz druge ruke (npr. preko knjige Vladimira Poznara, izdane u Parizu).

³⁰ Prema Žeželju, kao samouk je učio »ruski, engleski, španjolski, švedski, češki, sanskrt, pali, kineski, provansalsko narječje [!]) — često svojom originalnom metodom iz gramatika i rječnika: tako u mjesec-dva dana nauči nov jezik« (str. 360).

³¹ Uz spomenicu *Vladimira Gaćinovića*, »Jugoslavenska njiva«, 12. i 19. 11. 1921 (SD. XIV. str. 30—31).

i tu ima nepreciznosti, proizvoljnih kraćenja ili dodavanja, i što dalje teče ta oduža pjesma to prijevod postaje slabiji.³² Tih je godina Tin uopće dosta prevodio liriku pa je, čini se, namjeravao dalje prevoditi i modernu rusku poeziju, jer se 4. veljače 1934. obraća Cvijanoviću s molbom da mu pošalje, ako ima u knjižari, kakvu antologiju »ruske lirike 20. vijeka, koju bi se moglo fragmentarno prevoditi«. Cvijanović mu očitito nije ništa poslao, i tako Tinov prevodilački opus s ruskoga ostaje više nego siromašan.

Zanimljivo je da se u poslijeratnom razdoblju, kada na našem književnom tržištu vlada velika potražnja za prevodiocima s ruskoga, Ujević svojim znanjem ruskoga ne služi. U Tinovoj ostavštini naišla sam doduše na jedno poglavlje humorističkog romana Valentina Katajeva *Pronevjeritelji*, no iako se radi o strojopisu, što u pravilu predstavlja kod Ujevića definitivnu verziju prijevoda, od toga je prijevoda sačuvano samo 5 listova, a nikada nije bilo ni objavljen.

Španjolskim se jezikom i literaturom Ujević počeo baviti sredinom svojega beogradskog boravka. Jezik je učio kao samouk, hodaćući, prema riječima Rade Drainca, stalno s kakvom španjolskom gramatikom i rječnikom po Beogradu, učeći i ispisujući gdje je stigao.³³ Kao čovjek koji je dobro znao latinski, francuski i talijanski, svladao je španjolski lako i dobro, te se i pri prijevodima s engleskoga znao služiti španjolskim rječnikom ili španjolskim prijevodom. Josip Tabak,³⁴ s kojim je zajedno radio u redakciji »Pravice«, sjeća se da ga je ponekad znao pitati za pojedine fraze i idiomatiku suvremenoga jezika. Dva pisma što ih je na španjolskom uputio Danilu Čorku 1. VI i 13. VI 1947. svjedoče i o prilično solidnom aktivnome vladanju tim jezikom, iako mu je izraz malo izvještačen, frazeologija nesigurna, a interpunkcija nešpanjolska.

U Beogradu je Ujević ne samo intenzivno učio španjolski, već se zanosio mišlju da otputuje u Španjolsku, ljutio se što su *Kolajnu*

³² Tako se dva puta ruski *drug* (= prijatelj) prevodi s »drug«, *vladeec* (= posjednik) s »vladar« i sl., što znači da je Tina zavaravala izvanjska sličnost ruskih i naših riječi. Neka mjesta naprosto nije razumio — umjesto »šljem na podu« prevodi »dno čelenke« zavarav ruskom padežnom konstrukcijom). Ponekad je prijevod bez odnosa prema originalu — npr. umjesto »I zaista, prijatelj je moj, teturajući, ne jednom kući dolazio«, imamo: »Toga dana se moj prijatelj izvjesno kući ne vrati« (!?). Dodajmo još i da je nekoliko stihova ispušteno (pri koncu pjesme), ali treba ipak priznati da ima dijelova koji su preneseni i točno i uspjelo (prva polovica, ili točnije, druga četvrtina pjesme).

³³ Doduše, moguće je da se za španjolski počeo zanimati još u Parizu, kada je Milostislavu Bartulici slao u Južnu Ameriku dopise za našu iseljeničku štampu i kada se i sam bavio mišlju da tamo ode kao iseljenik, te je, kako kaže u *Ispitu savjesti*, »pisao bezbroj dopisnica svojem ujcu u Ameriku«, no sve su ostale bez odgovora (SD, VI, str. 286).

³⁴ Josip Tabak mi je ujedno u razgovoru napomenuo da je Ujević znao i nešto portugalski, ali ne zna u kojoj mjeri.

izdali bez njegova znanja jer bi je on nazvao *Na vratima Španije*, ali prevodio u to doba još nije. Prvi njegovi prijevodi datiraju iz sarajevskog perioda, kada je, družeći se s Elijem Fincijem i drugim potomcima španjolskih sefarda, vjerojatno produbio svoje znanje jezika te lakše dolazio i do španjolskih knjiga. Nalazeći se »u neobičnoj novčanoj krizi« obraća se 11. III 1932. Krklecu s molbom da mu u izdavačkom poduzeću koje je namjeravao s nekoliko prijatelja osnovati (Nolit), povjeri neki prijevod »bilo s kojega jezika«, a sam predlaže *La ciudad de la niebla* i *La doña errante* od Pija Baroje, dok u već spomenutom ispravku objavljenom 4. 5. 1932. u »Zetskom glasniku« navodi među piscima koje je prevodio, a za koje nije našao izdavača, i Pija Baroja. I doista, u Ujevićevoj se ostavštini čuva prijevod romana *Grad magle*, koji je, po svemu sudeći, iz tog perioda, a uz to i strojem otipkan početak romana *Stablo nauke* (*El árbol de la ciencia*), što bi ukazivalo na poratno razdoblje. Tih je godina vjerojatno nastao i kompletan prijevod Rojasove *Celestine*, pod naslovom *Tragikomedijska o Kalistu i Melibeji bez naznake autora*, ali zato s naznakom godine (1499).³⁵ Kako je u »Zetskom glasniku« najavio da će se, pošto dovrši prijevod Schlegela, dati na prevođenje Cervantesovih *Uzoritih priča*, mogli bismo možda u to razdoblje staviti i ta tri njegova prijevoda (*Apsolvent Staklenko*, *Ljubomorni muž iz Extremadure*, *Lažni brak i Novela i razgovor koji se vodio između Cipiona i Berganze*), dok bi naprotiv podatak da mu je Tabak za rata posudio Cervantesove novele, ukazivao da je prijevod rađen, ili bar doradivan, u to doba.³⁶ Kako nijedan od tih prijevoda nije uspio izdati, Ujević se daje na prevođenje poezije te u »Srpskom književnom glasniku« objavljuje 1934. jednu pjesmu Rafaela Albertija, a u sarajevskom »Pregledu« iste godine po jednu pjesmu Dámase Alonsa i Luisa Cernude. Najvjerojatnije iz tog perioda datiraju i ostali njegovi, tek posthumno objavljeni prepjevi iz španjolske lirike, ukupno njih 48 od 27 pjesnika, koje je jamačno radio po nekom dobrom izboru moderne španjolske poezije, jer uz već spomenute pjesnike nalazimo niz još i danas antologijskih imena (Jorge Guillén, Miguel Hernández, J. R. Jiménez, F. García Lorca, Unamuno i dr.).

U doba rata i u poratnom periodu Tabak je Ujevića opskrbljivao španjolskim knjigama i njihovim prijevodima na talijanski i

³⁵ Prijevod stavljam u taj period jer je pisan na arcima trgovačkog papira i jer je sav prevodilački dramski rad Ujevićev vezan uz sarajevski boravak.

³⁶ S obzirom na to da je rukopis pisan na arcima trgovačkog papira, sklonija sam da ga stavim u sarajevsko razdoblje, a kako posljednja novela (*Razgovor pasa*) nije u sačuvanom rukopisu u cjelini prevedena, postoji mogućnost da ju je Ujević želio dovršiti.

³⁷ Prema sjećanjima Josipa Tabaka radilo se, uz Cervantesove novele, o nekoliko knjiga Palacija Valdésa, Blascha Ibáñeza i o romanu *Misericordia* Péreza Galdósa.

njemački,³⁷ a i sam Tin nabavljao je za rata španjolsku literaturu.³⁸ Prevodio je mnogo, no većinu svojih prijevoda ili nije uspio ili nije ni pokušao plasirati, pa se tako u njegovoj ostavštini nalaze do danas nepoznati njegovi prijevodi romana *Madridski prosjaci* (*Misericordia*) Péreza Galdósa, osnivača modernog španjolskog romana, zatim dvaju romana Palacija Valdésa (*Čeznutljiva napast* i *Marta y Maria*, dat. s 22. IX 1945), uz Ibáñeza najprevodenijeg španjolskog romanopisca, *Saguntske hetere* (*Sónica la cortesana*) samog V. Blasca Ibáñeza (»potpuno naše ime: Vlaho, Vlaško — kao Boško, Draško — Ivanje!«, kako piše Tabaku 15. rujna 1952, kada se spremao na pregovore s izdavačem), od koga je započeo prevoditi i roman *Krvava poprišta* (*Sangre y arena*), te roman *Zloduh razbludnosti* slabo poznatog Alberta Insúa.³⁹

Ali Tin je imao i ambicioznijih planova što se tiče španjolske književnosti. Tako je, vjerojatno onih godina kada se bavio prepjevima epske poezije, preveo sa starošpanjolskoga i kompletan *Spíjev* (= epos) o *mojem Cidu*; iako u prijevodu ima dosta ispravaka i ponešto neriješenih mjesta, sam tekst, pisan četveroakcenatskim stihom s jasno izraženom cezurom (kao i u originalu), ali bez asonanci, mogao bi poslužiti kao podloga koju bi doradio neki od naših prevodilaca.⁴⁰ Kad su pak naši nakladnici pokazali interes za pikarsku lite-

³⁸ Tako je npr. Nikola Bonifačić-Rožin kupio 1949. od Ujevića za 300 dinara (u ono doba velika svota, ali Tinu je nužno bio potreban novac) luk-suzno opremljenu knjigu *Teatro spagnolo* (Bompiani 1943), a njegov prijatelj Ivo Peraica knjigu *Narratori spagnoli* iz iste edicije (Bompiani 1941).

³⁹ Podatke o Insúa nisam uspjela naći ni u jednom mi pristupačnom priručniku, leksikonu ili enciklopediji, ali Tin ga je očito cijenio jer je njegovo ime svojeručno crvenom tintom dodao uz kazalo gore spomenutog, doista antologijskog talijanskog izbora španjolskih pripovjedača; podatak dobila pismeno od N. Bonifačića 11. XI 1980.

⁴⁰ Za ilustraciju donosim nekoliko stihova iz prve strofe u originalu i u Tinovu prijevodu:

*Mio Cid movió de Bivar pora Burgos adeliñado,
assí dexa sus palacios yermos e desheridados.*

De los sos ojos tan fuertemiente llorando,
tornava la cabeça i estávalos catando.
Vío puertas abiértas e ucos sin cañados,
alcándaras vázias sin pielles e sin mantos
e sin falcones e sin actores mudados.
Sospiró mio Cid, ca mucho avie grandes cuidados
Fabló mio Cid bien e tan mesurado:
»grado a tí, señor padre, que estás en alto!
»Esto me an buolto mios enemigos malos.«

(Tekst citiran prema knjizi *Cantar de Mio Cid*,
Berlin 1920, Romanische Texte, Bd. 4)

Moj Cid krenu iz Bivara ravno prema Burgosu,
tu ostavlja svoje palače opustjele i prazne.
Dok mu iz očiju vrele suze vrcaju,
svoju glavu okreće i promatra ih kroz suze.

raturu,⁴¹ on je pripravan da preuzme prijevod najomakšnijeg pikarskog romana (*Guzmán de Alfarache* Matea Alemána) i u pismu Josipu Tabaku izlaže 12. veljače 1951. vrlo savjestan plan rada,⁴² koji se, nažalost, nikad nije uspio realizirati. U rukopisu je ostao i kraći tekst Baltasara Graciána (1601—1658) *Sudbina je vještina, a oprez vrlina*.⁴³ U stvari, jedini prijevod sa španjolskoga koji je Tinu za života, uz ona 3 prepjeva, bio objavljen, prijevod je zbirke pripovijedaka suvremenoga južnoameričkog pisca Pabla Rojas Paza (*Trijem noći*, 1952), a ta je doista malo za čovjeka koji je iza sebe ostavio jedan od najvećih hrvatskih prevodilačkih opusa sa španjolskoga —

Vrata vidje otvorena i ulaze bez katanaca, (lanaca?)
prazne prečke bez kožuha i plaševa, (adtores mudados)
bez sokola i bez olinjalih jastrijeba. (Roland, stih 31)
Moj Cid uzdahnu, teške su ga brige zaokupile. (stisnule)
Moj Cid reče hladno odmjerenom riječju:
»Hvala tebi, oče naš, koji jesi na nebesi!
»Gle, to su meni pripremili moji smrtni neprijatelji!«

(U zagradama donosim Tinove varijante i bilješke.)

⁴¹ God. 1951. izlaže *Lazarillo de Tormes* u prijevodu Jakše Sedmaka i Quevedov *Zivotopis lupeža* u Tabakovu prijevodu.

⁴² »Dragi Joe, pripravan sam da preuzmem 'Guzmána'. Pravilan ugovor: na 2 godine (*najduži rok*). Ako bude gotovo znatno prije, mislim da to ne pogoršava uvjete za prevodioca. Jedini vanugovorni zahtjev: I primjerak originala. Ali prije definitivne redakcije neću propustiti da pročitam i sve druge primjerke raznih izdanja, ukoliko ih se može naći ovdje, obzirom na: komentar, bilješke, glosarij i književnu povijest. Jednom riječju: želim da radim vrlo savjesno, a ne samo pedantno, pa ću pri tome po mogućnosti osvrnuti se na neke strane prijevode, prerade ili obrade (ima ih već *vrlo starih*).«

⁴³ Prijevod je svakako nastao nakon 1946, jer je dijelom pisan na ovcima Lesageova *Gil Blasa* (Zagreb 1946). — Iako nije u vezi sa samim problemom, zanimljivo je napomenuti kako je Ujević od najmlađih dana pa do smrti štedljivo postupao s papirom. Vjerojatno je stoga u svojim sjećanjima na Ilju Erenburga i zapazio kako je ovaj rastrošno trošio papir? »Pisao je veliki engleski blok za pisma, uvijek na jednu stranu, svečano i polagano, a slova su morala biti neobično velika« (*Film i auto u djelima Ilje Erenburga*, 1934, — *SD VI*, str. 99), dok je Tin pisao sitnim slovima, najčešće na kakvim službenim papirima, urudžbenim zapisnicima, registrima i sl., čak i na praznoj strani knjižnih ovitaka, dakle na materijalu koji je dobivao zabadava. Tek kad se u poslijeratnom razdoblju sistematski počeo baviti prevodenjem, počeo je kupovati teke, i to uvijek najprostiju vrstu školskih bilježnica, a i s njima je postupao krajnje štedljivo — npr. ako bi jedan prijevod pisao samo na jednoj strani papira, najčešće je nakon završenog posla iskoristavao i onu drugu stranu, pišući na njoj neki drugi prijevod, ili nastavak nekog prijevoda. Napominjem to zato jer takav njegov postupak znatno otežava identifikaciju njegovih tekstova, od kojih se poneki nalaze razasuti i na više mjesta, pri čemu u pravilu uz tekst nekog kompletnog i urednog prijevoda najednom nailazimo na tekstove bez početka ili bez kraja ili bez oboga, bez naznake autora ili naslova ili oboga, te se po stilu i sadržaju moramo dovijati kome pripadaju ili uz koji se na drugom mjestu fragmentarno sačuvani tekst nastavljaju. Službi se takvom mukotrpnom metodom uspjela sam, nakon što sam tri puta prelistala sveukupnu ostavštinu, identificirati ili spojiti u cjelinu svojih desetak tekstova, ali ima ih koji su još uvijek ostali nepotpuni ili neidentificirani, pa te posljednje nisam u ovom radu ni obrađivala.

Pjesan o Cidu, Celestinu, 3 Cervantesove pripovijetke, 1 tekst Baltasara Graciána, po 1 roman Péreza Galdósa, Blasca Ibáñeza, Pija Barroja i Alberta Insúe, 2 romana Palacija Valdésa, 51 prepjev modernih pjesnika, kao i niz započetih prijevoda, od kojih neke nisam uspjela identificirati.

Više sreće nego sa španjolskom književnosti imao je Ujević sa svojim **indijskim** prijevodima. Zemlje i kulture Dalekog istoka privlačile su ga još u srednjoj školi, u Parizu je proučavao povijest njihovih religija, a nakon povratka u domovinu pokušava ideje brahmanizma i budizma primijeniti i u vlastitom životu. »Moja je budućnost u Čutanju«, piše on Gustavu Krklecu 23. aprila 1926, »U tome da nikada ne kažem ni riječi. Osim: da čitam Upanišade. I da slov-kam: Aum-om. Tat tidom asi. Om mane padme hum.« Snatri o dalekim putovanjima, »do svetoga Sejlana ili na obale Gangesa«, a dao bi »litru krvi iz grla« da proдре »u tajne sanskrta, prakrita, palia, khucera, mahratta, hindustanskoga i bengalskoga.«

Tih dvadesetih godina on je o Indiji uglavnom ponajviše samo maštao, dok će nakon odlaska iz Beograda, osobito između 1930. i 1933, intenzivno proučavati indološku literaturu,⁴⁴ učiti sanskrt, pali i druge orijentalne jezike, držati predavanja na Narodnom sveučilištu, a najavio je čak i otvaranje »Akademije orijentalnih jezika, literatura, velikih vjerskih i političkih pokreta«, s uplatom od 30 dinara po slušaocu (Žeželj, str. 297). Istodobno razvija i živu publicističku djelatnost (uglavnom kompilatorskog karaktera),⁴⁵ i, što je za nas važnije, nakon gotovo 20 godina prekida vraća se ponovno prevodenju poezije te početkom 1931. izdaje 5 prepjeva iz indijske, ili točnije bengalske lirike,⁴⁶ a 1933. i 5 fragmenata iz *Brhadaranjaka Upanišade*. Kako Tin nije znao bengalski, radio je očito prema nekim

⁴⁴ Pregled indološke literature koju je Ujević poznao ili želio upoz-nati nalazimo u njegovim pismima Dragi Ljubibratiću, koji se također zani-mao za indologiju (*SD XVII*, pisma br. 131, 132, 138 i 139, pisana koncem 1931. i početkom 1932. god.); *Indijsku bibliografiju*, što ju je sam Tin izradio za svoje potrebe na temelju kataloga nekadašnje sarajevske biblioteke »Pro-sveta«, objavila je Ružica Čičak, koja je u svom radu posebno navela popis literature kojom se Ujević neposredno služio (usp. *Indija u djelima Tina Uje-vića, Izvori i obrada tekstova*, Rad JAZU 380, 1978, str. 475—481).

⁴⁵ Između 1930. i 1933. objavio je Ujević 18 članaka usko vezanih uz indijsku tematiku, posthumno ih je objavljeno još 11 (i to 6 u *SD XVI* i 5 u spomenutom radu Ružice Čičak), dok se u rukopisnoj ostavštini još uvijek nalaze 2 dovršena i do danas neobjavljena rada (*Umjerena Indija* i *Mahatma Gandhi*). Pregledavši literaturu kojom se Ujević služio R. Čičak zaklju-čuje da je on vrlo često naprosto parafrazirao ili slobodnije prevodio svoje izvore (usp. o. c., str. 478—479).

⁴⁶ »Osim R. T. (tj. Tagorea)«, kaže sam Tin u pismu Ljubibratiću 31. I 1932, »ovdje nepoznata imena« (Devendranath Sen, indijska gospa, Dwijen-dralal Rai, Satjendranath Data).

stranim prijevodima; ali ne znamo kojima,⁴⁷ dok se za Upanišade 1933. možda služio njemačkim prijevodima Paula Deussena, čije je spise poznao i kojemu je 1932. posvetio oduži članak uz 20-godišnjicu smrti.

Nekoliko mjeseci nakon prvih prepjeva iz indijske lirike, točnije, u rujnu 1932, pojavljuju se i prvi Ujevićevi prepjevi kineske poezije, koja u Tinovu prevodilačkom radu, kao i u njegovu pjesničkom razvoju, igra vrlo važnu ulogu, do danas još nedovoljno istraženu. Poticaj da se prihvati prevodenja treba tražiti u njegovu općenitom onodobnom interesu za kulture Dalekog istoka,⁴⁸ ali konkretan povod mislim da je nedvojbeno bila pojava Gorjanove zbirke *Lirika žutog istoka* (1932) koju je zagrebačka kritika dobro primila, dok je Ujević u sarajevskom »Pregledu« 1932. negativno ocjenjuje, što zbog kratka i mršava predgovora, oskudne bibliografije i loša izbora, što zbog lošeg jezika prijevoda i žalosne versifikatorske rabote. Tin se toliko unio u problem da je razvio cijelu teoriju o tome kako treba prevoditi kinesku poeziju i poeziju uopće, te kao ilustraciju neuspjeloga Gorjanovog prijevoda, u kojemu je »šablona starinskoga kovanja stihova« ubila »spontani starinski motiv«, daje vlastiti prijevod antologijske Li Tai Peove pjesme *Tri prijatelja*, pod naslovom *Pijem na mjesecini* i u obliku pjesme u prozi.⁴⁹

Nakon tog prvog neregistriranog prijevoda objavljuje 2 mjeseca kasnije i svoja prva 2 registrirana prepjeva iz kineske lirike, i to iz zbirke *Shih-Ching*, a početkom 1933. još 5 prijevoda nepoznatih mi

⁴⁷ Da li su to bili engleski, francuski ili njemački prijevodi, nemoguće je utvrditi, jer Tinovi autografi nisu sačuvani; inače, marginalni zapisi na njegovim konceptima obično pružaju indikacije o tome kojim se knjigama, ili bar jezicima, služio ili pomagao.

⁴⁸ Još je 1930. objavio u »Jadranskoj pošti« feljton *Napredna Kina*, s pregledom historijskog i kulturnog razvoja Kine, u kolovožu 1932. izlazi esej *Goethe pred kineskim reflektorima* (osvrst na knjigu sinologa R. Wilhelma i na paralele što ih on povlači između Konfucija i Lao-cea s Goetheom), a u studenome iste godine posvećuje Li Tai Peu jedan odjeljak u esejističkom zapisu *Akademija flaše*.

⁴⁹ Taj prijevod, u naknadno neznatno izmijenjenoj varijanti, donosim ovdje kao ilustraciju Tinova prevodilačkog postupka:

Na procvjetaloj verandi imam pehar vina, ali nemam društva naokolo.

Podižem kupu u čast mjesecu, a za ramenima mi se riše moja crna sjena.

Vidim da smo trojica, premda sam ja sam. Doduše, mjesec neće da pije sa mnom, a sjena mi je stalno za leđima.

Pa ipak, cijenim prijateljstvo mjeseca i sjene i radujem se kao ptice što savijaju gnijezda kad stabla procvatu.

Mjesec, nadam se, razumije moje riječi i pijev, a, kada mašem rukama, sjena me oponaša cijelim plesom.

Tako, dok me zadnje čaše ne savladaju. Tada, zatvarajući očne kapke, zaželjet ću im laku noć.

Sjena ni mjesec bezbeli nemaju duše, ali ja bih volio trajno ostati s njima, a kada preminem da se na nebu ozbiljnije porazgovorimo.

kineskih pjesnika. No Tin na tome ne staje i daje se na sistematsko prevođenje kineske poezije, tako da je posmrtno objavljeno 188 prepjeva, preuzetih iz sarajevske ostavštine i publiciranih u tri skupine, kako su bile razvrstane i u rukopisu: *Iz kineske lirike*, *Za zmajevom dveri*⁵⁰ (*Iz zbirke Šikinga*) i *Šiking — Iz Knjige pjesama*. U stvari, to su sve vjerojatno bili samo radni naslovi Tinovi, jer u skupinama *Iz kineske lirike* i *Za zmajevom dveri* imamo okupljene samo pjesnike iz najslavnijeg razdoblja kineske književnosti, tj. iz epohe Tang (7—10 st.), a nema nijedne pjesme iz *Ši Kinga*, zbornika najstarije anonimne kineske pučke i dvorske poezije (18—6 st. prije n. e.); naprotiv, u skupini *Šiking — Iz Knjige pjesama* imamo uz 30 pjesama iz *Ši Kinga* još i 79 pjesama nepoznatih autora ili poznatih pjesnika što su živjeli od 2. st. prije n. e. pa do 5. st. n. e. Kako nisam imala u rukama Tinove autografe posmrtno objavljenih prijevoda, mogu samo nabaciti misao da je svaku skupinu prevodio iz drugog izvornika,⁵¹ a kako sve prevedene pjesme obuhvaćaju kinesku poeziju samo do 10. stoljeća, vrlo je vjerojatno da je Ujević imao uz te tri skupine još prijevoda, koji bi zadirali u novija razdoblja, ali ih je bar namjeravao izraditi.⁵²

Kineskoj se poeziji vraća Tin još jednom, i to u poslijeratnom razdoblju, kada pregovara s izdavačkim poduzećem Svjetlost iz Sarajeva o izdavanju zbirke kineske lirike. Ujevićeva pisma koja bi se na to odnosila nisu objavljena u njegovoj korespondenciji, te jedine podatke crpim iz dva kratka dopisa Đure Pavlovića, predstavnika Svjetlosti u Zagrebu, što se čuvaju u Arhivu JAZU. U prvom Pavlović moli g. Ujevića da mu javi kakvi su izgledi da sam nabavi potrebne knjige za izradu prepjeva (6. II 1951), a u drugom ga obavješćuje da je zbog nestašice papira odloženo izdavanje djela *Izbor iz kineske lirike* (8. V 1951). Izgleda da se Ujević ovaj puta želio stvarno seriozno prihvatiti posla jer je tražio od Svjetlosti da mu nabavi i originale na kineskom jeziku i prijevode na druge jezike; to bi ujedno ukazivalo i na to da je Tin znao kineski, što nabacuje i Žeželj (str. 360), no ja o tome nisam našla nikakve potvrde. Samog prevodilačkog rada

⁵⁰ Taj je naslov nabacio već u spomenutoj recenziji Gorjanove knjige: »I sam naslov zbirke je zbir od tri veoma otrcane riječi: zbirka bi se mnogo bolje zvala: 'Iza zmajevе dveri', 'Neošćerени čaj', ili 'Porculanski čardak', s riječima značajnim za Kinu.« (SD, VII, str. 172).

⁵¹ Tako npr. u skupini *Iz kineske lirike* i *Za zmajevom dveri* imamo oba puta prevedenu Li Tai Peovu poznatu pjesmu *Četiri doba*, odn. *Četiri godišnja doba*, ali predlošci s kojih je Ujević prevodio mora da su bili toliko različiti da jedva raspoznamo kako se radi o istoj pjesmi; nadalje, principi transkripcije nisu identični, te susrećemo tri razna tipa — jedan u objavljenim pjesmama, drugi u prve 2 skupine, treći u *Ši Kingu*.

⁵² Inače bi i sam upao u pogrešku koju predbacuje Gorjanu: »Za kinesko pjesništvo g. Gorjan je naročito istaknuo *epohu Tang* (618—907) što ona dođe i zaslužuje i više nego u jednom smislu, jer je i kasnijima služila kao uzor, ali vrijedilo je da malo opširnije progovori i o drugima, za što bi svakako našao zahvalnu publiku. O najmodernijoj poeziji g. Gorjan nije kazao ni riječi, a to je ipak trebao ako je htio da začini cjelinu.« (SD, VII, str. 172).

se ipak prihvatio, i to vjerojatno koncem 1950. ili početkom 1951, kada je u konceptu preveo 24 pjesme iz *Ši Kinga*, do danas neobjavljene, koje sam pronašla zaturene u njegovoj ostavštini.⁵³

Sagledani u cjelini, Tinovi prepjevi kineske lirike, njih ukupno 220, predstavljaju, bar koliko je meni poznato, do danas najveću zbirku kineske lirike na hrvatskom jeziku, a sa 54 prepjeva iz *Ši Kinga* mislim da se ne može pohvaliti nijedna druga prijevodna literatura na tlu Jugoslavije. Što se same kvalitete prijevoda tiče,⁵⁴ oni jasno daleko zaostaju za originalom, ali specifičnosti kineske poezije nisu uspjeli adekvatno izraziti niti prevodioci na svjetske jezike koji su istodobno bili i vrsni sinolozi. Tinovi su prepjevi, bez obzira radi li se o onima u stihu ili u ritmičkoj prozi, čitki i muzikalni, te smatram da bi izdavanje jedne samostalne zbirke, nazvali je »Za zmajevom dveri« ili kako drugačije, značilo dobitak za našu kulturu.

Novo i vrlo plodno područje Tinova prevodilačkog rada predstavljaju njegovi prijevodi s engleskoga, nastali u poslijeratnom razdoblju. Kada je Ujević počeo učiti engleski, teško je precizno utvrditi,⁵⁵ no pouzdano znamo da je 1928. intenzivno učio engleski, a iz pisama Dragi Ljubibratiću 1931. i 1932. vidimo da je patio i indološku literaturu na engleskom. Ne prevodi u to doba ipak još ništa iz engleske književnosti,⁵⁶ iako je vjerojatno da se bar za Tagorea služio engleskim tekstom. Tek nakon drugoga svjetskog rata, kad je u nas među prevodiocima bilo još malo znalaca engleskog jezika, Ujević se laća i engleskih prijevoda. Njegovo znanje jezika isprva nije osobito, u engleskim pismima Danilu Čorku 1947. pravi pogreške kakvih ne pravi ni na španjolskom, uz rukopise prvih prijevoda imamo ispisane rječnike i rječnike nepoznatih riječi, među kojima bismo za mnoge pretpostavili da ih mora znati, a sami tekstovi prijevoda pokazuju mnoge prepravke. No ubrzo se situacija poboljšava, ispravci se prorjeđuju, rječnici smanjuju, svode više na fraze, stručne izraze, *slang* ili amerikanizme.

Prvi objavljeni prijevodi datiraju iz 1950, no prevoditi je počeo još ranije, i to, rekla bih, najprije Josepha Conrada, prema kojemu

⁵³ Pjesme sam priredila za tisak i namjeravam ih objaviti uz opširniji popratni članak.

⁵⁴ Kineska je lirika npr. uvijek rimovana; ali kako je broj rima s obzirom na jednosložnu strukturu riječi kineskog jezika u njemu gotovo neograničen, to većina stranih prevodilaca, pa i onih najboljih i najupućenijih, svjesno zanemaruje taj element i tek se povremeno služi srokom.

⁵⁵ Godine 1915. Ujević je naime bio otputovao u London na 40 dana da pomogne pri otvaranju Meštovićeve izložbe. Da li je već tada znao što engleski, ne znam, no moglo bi se pretpostaviti da je, ili pred put ili za samog boravka, stekao stanovito znanje s obzirom na lakoću kojom je učio jezike.

⁵⁶ U 30-im je godinama međutim objavio 9 što feljtona što članaka s područja anglo-američke književnosti (osim Shawa, zanima ga isključivo romansijska produkcija), za koju je izrijeком naglasio da je cijeni još god. 1918. (pismo M. Bartulici, 29. III 1918); nakon rata objavio je uz svoje prijevode pogovore o Conradu, Galsworthyju, Poeu i Meredithu.

je još u 30-im godinama pokazivao izrazitu simpatiju.⁵⁷ Prvi je prijevod bila vjerojatno Conradova pripovijest *Mladost*, koju je dovršio 17. V 1948. i ponudio 7. VIII 1948. izdavaču, iako je u međuvremenu bila »prevedena i objavljena u Beogradu, ali loše, pa Tin detaljno ukazuje na greške u tom prijevodu.«⁵⁸ Odmah nakon toga, tj. 26. V 1948, počinje prevoditi zbirku pripovijedaka *Between the Tides*, koja se, prevedena u cjelini, čuva u rukopisu, a 19. VII i *The Heart of Darkness*, od kojega je sačuvano samo prvo poglavlje. S posebnom je ljubavlju, po sjećanju Nikole Bonifačića i Marije Šustić, prevodio *Lorda Jima*, koga je on bio nazvao *Gospodar Jim* i ljutio se što su mu izmijenili naslov.⁵⁹

Pošto je kod izdavača probio led s Conradom (*Mladost*, prihvaćena 1948. i objavljena 1950, a *Lord Jim* 1951), Ujević marljivo nastavlja prevodenjem s engleskoga, iako za sve svoje prijevode ne nalazi uvijek i nakladnika. Tako je vjerojatno još 1948. preveo Joyceove *Dablince*,⁶⁰ u lipnju 1949. dovršio je Poeove *Tajnovite i jezovite pri-*

⁵⁷ »Joseph Conrad (rođen 1857. u Poljskoj) opisuje borbu čovjeka s morem potresnije nego Loti. Engleski jezik je naučio tek kada je odrastao, što nije smetalo da je poslije 1894. postao čuven engleski pisac. Formirao se kao pomorski kapetan i dao oluje, propasti, požare brodova, pobune na palubi, egzotične prilike s južnih mora. Do vruga ideje! — tek je na moru šef pravi šef. Umro je 1924, a spada svakako među pisce koji se mogu najlakše čitati. Motivi za pomorce, za borbe s morem.« (*Upitnik pred engleskim romanom*, »Savremenik« 1937, SD VIII, str. 357.)

⁵⁸ Usp. Žeželj, str. 359. — O Tinovoj savjesnosti u prevodenju svjedoči nam i njegov rukopis, gdje na kraju nalazimo zapis: »17. V. 48, Pročitao bez teksta 14. IX 48, bis 27. IX 48.« Osim toga, kako je tekst bio težak, prijevod piše samo na desnoj strani bilježnice i unosi u nj mnoge ispravke, dok na lijevoj donosi komentare, naznačuje i razrješuje teža mjesta te ispisuje nepoznate riječi, koje zatim tumači francuskim, njemačkim ili engleskim izrazima.

⁵⁹ Usp. Marija Šustić, *Uspomeni Tina Ujevića*, Zagreb, 15. studenoga 1961, str. 11. — Ovaj strojopisni zapis tajnice DKH, kojoj je Tin diktirao gotovo sve svoje prijevode nakon 1949, krije zanimljive podatke o Tinu kao čovjeku, radniku i prevodiocu, te je šteta što je ostao neobjavljen. Čuva se u Arhivu JAZU.

⁶⁰ Prijevod stavljam u tu godinu prema Tinovom rukom ispisanom datumu »5. III — 5. IV 1958«, na koji sam naišla u prvoj teći rukopisa (pretpostavljam da je godina »1958« naprosto *lapsus calami*); osim toga, tekst je pisan u istoj vrsti bilježnica kao i Conradovi prijevodi, i na isti način — samo na desnoj strani, dok se na lijevoj donose i opet riječi, tumačenja i varijante, čega svega nemamo u kasnijim Tinovim rukopisima, kada je već bolje savladao engleski.

Tekst mu je očito bio težak, ali ga je radio vrlo savjesno, te se uz literaturu o Joyceu (Curtius, Larbaud i dr.) služio i francuskim i talijanskim prijevodom. Sam tekst nije do kraja doraden (tj. nema naznake da ga je ponovno pročitao, što je uvijek činio kad bi prijevod bio prihvaćen za tisak), ali i ovakav kakav jest mogao se uz male lektorske zahvate objaviti. Za ilustraciju donosim jedan pjesnički intoniran odlomak iz druge polovice novele *Mrtvi*:

On je stajao mirno u mraku predvorja nastojeći osluhnuti ariju, koju je glas pjevao i zureći u svoju ženu. Bilo je neke dražesti i tajni-

će, godine 1949. ili 1950. prevodio je *Jane Eyre* od Charlotte Brontë,⁶¹ a nakon toga seriju od 26 priča poznatih suvremenih engleskih pripovjedača; ali svi su ti prijevodi, s izuzetkom Poea, ostali u rukopisu. U 50-im godinama stoga prevodi uglavnom po narudžbi, te mu redom izlaze prijevodi zbirke Galsworthyjevih novela pod naslovom *Jabuka* (1950), izbor iz prijevoda Poeovih pripovijedaka (*Crni mačak i druge grozne priče*, 1952)⁶², opsežan roman Georgea Mereditha *Egoist* (1953, 606 str.), a posmrtno najopsežniji njegov prijevod s engleskoga, Diokensov roman *Život i doživljaji Nicholasa Nicklebya* (932 str.), koji je izdiktirao još 1953.⁶³

Posebnu pažnju zahtijevaju Tinovi prepjevi anglo-američke lirike, koji su očito odabirani po vlastitom izboru. Tako još koncem 40-ih godina nastaju prepjevi rane Shelleyjeve poeme *Demon svijeta* i *Anabele* Lee Edgara Allana Poea, koju i objavljuje 1950, dok će ostalih 7 prepjeva Poeovih pjesama ugledati svjetlo tek posmrtno. Godine 1950. počinju po časopisima izlaziti prvi njegovi prepjevi Walta Whitmana, a god. 1951. upoznaje s njim cjelovitije našu javnost izborom iz *Ulati trave*, koji sadrži ipak samo manji dio Ujevićevih prepjeva (ostali objavljeni posmrtno). Kako je Whitmana dobro poznao još od pariških dana i bio tako reći srastao s njegovom poezijom,⁶⁴ on ga prevodi, po mom mišljenju, vrlo dobro i ne preslobodno, pa se ne bih mogla složiti s njegovom samohvalnom izjavom Salihu Aliću: »To sam

stva u njenome stavu, kao da je ona simbol nečega. On je pitao sama sebe (čega je simbol) što može da predstavlja žena, koja stoji u sjeni, slušajući udaljenu svirku. Da je bio slikar, on bi je naslikao u tom stavu. Njen bi plavi pusteni šesir istaknuo bronzu njenih kosa prama tami, a tamni bi skutovi njene haljine istaknuli svijetle. On bi tu sliku, da je slikar, nazvao »(Udaljena) muzika iz daljine«.

⁶¹ Prijevod datiram prema sjećanju N. Bonifačića. — O našoj nakladničkoj situaciji ilustrativno govori podatak da tek 1974. dobivamo hrvatski prijevod toga romana, i to istodobno 2 (Karla Budora u izdanju Naprijeda i Gige Gračan u izdanju Matice hrvatske), dok je Tinov tekst svih tih 25 godina netaknut ležao u ostavštini.

⁶² Od ukupno 13 prevedenih priča objavljeno je samo 7 (v. priloženu bibliografiju). — Pri prevodenju Poea, koji ga je od rane mladosti privlačio, Tin si dopušta ipak prevelike slobode, pa će Poeove novele biti u Hrvatskoj naknadno ponovno prevedene; slične slobode dozvoljava si i u pjesnički ne najuspjelijim prepjevima Poeove lirike. [Usp. Sonja Bašić, *Edgar Allan Poe u hrvatskoj i srpskoj književnosti*, Rad JAZU 365 (1952), str. 225—228].

⁶³ U svojim se uspomjenama na Tina Ujevića Marija Šustić prisjeća kako je Tin dugo vremena zatim došao do nje s molbom da ponovno pretipka njegov prijevod, točno onako kako je prvi put otipkan po diktatu. »Lektorirajući ga« reče Tin, tako su »upropastili tekst da nije za štampu«. Kako rukopis nije sačuvan, teško je utvrditi u kojoj je verziji prijevod tiskan — Tinovoj ili lektorovoj, a slično možda vrijedi i za mnoge druge prijevode. (Poznat je npr. slučaj s Daudetovom *Tartarinovom trilogijom*, koja je prvi put tiskana s ispravicima Raška Dimitrijevića (1948), a drugi put u prvoj Tinovoj verziji, što se opravdava u njegovim *Napomenama uz prijevod* (1953).

⁶⁴ Usp. Antun Nizeteo, o. c. u bilj. 13, str. 115—116.

ja, a ne Whitman. Jer da je on napisao onako kako sam ga ja koristio, slijedeće bi godine postao nobelovac.«⁶⁵ I konačno, zaturene i zagubljene u njegovoj ostavštini, našla sam i Tinove prepjeve Shakespeareovih soneta, koje je, prema izjavama svojih znanaca, počeo prevoditi nakon objavljivanja Andelinovićevih prepjeva (1950).

U poslijeratno razdoblje pada i Tinov izlet na područje **provansalske književnosti**, s kojom se upoznao još 1914. godine kad je u Avignonu proveo kojih mjesec dana kao dobrovoljac u Legiji stranaca. Prisjećajući se tog boravka u eseju *Trubadur u Provansi* (1922), Tin piše: »Uvijek sam govorio naučit ću provansalski. Zato sam nabavio nekoliko provansalskih knjiga, strpao ih u mali kovčez; a onda sam otišao po kavanama, jeo sitnu ribu po budžacima, divio se vjetru ...« (SD VI, str. 56). I na tome kao da je stao, jer o provansalskom i o trubadurima ne nalazimo u njegovim djelima nakon 1922. praktički ni riječi. Međutim, kada se potkraj 40-ih i početkom 50-ih godina iznova probudio u nj interes za srednjovjekovnu književnost,⁶⁷ on obnavlja i svoje znanje provansalskoga, ispisuje u jednu teku provansalski rječnik i počinje prevoditi trubadursku poeziju. Kako je u cjelini preveo samo 7 pjesama, i to sve od najstarijih trubadurskih pjesnika (Comte de Poitiers, Cercamon, Marcaburu), i kako su od slavne Rudelove pjesme *Quan lo ruis de la fontana* sačuvane samo prve dvije strofe,⁶⁸ pretpostavljam da su svi ti prijevodni nastali u jednom dahu, te da je sam Tin možda imao u vidu čitav jedan ciklus prepjeva u kojem bi

⁶⁵ Usp. Zeželj, str. 361. — Doduše, nisam mogla pregledati sve Tinove prepjeve, već sam s originalom usporedila samo 1. i 6. pjesmu iz *Song of Myself*, zatim pjesme *Salut au monde!* i *The City Dead-House*. Iako Tin ponekad doista nalazi sretna rješenja (npr. »out of hopeful green stuff woven« — »istkana od zelenila nade«, v. *Pjesma o meni*, 6), Ujevićeve intervencije idu češće na štetu Whitmana jer zanemaruje poneku njegovu sliku ili, vjerojatno iz nepažnje, jednostavno krivo prevodi (npr. »Dead house of love« kao »Dear house of love«, tj. »draga kuća ljubavi«, a riječ je o gradskoj mrtvačnici).

⁶⁶ Iako se radi o konceptu i o nedoradenim prepjevima, taj sam njegov ciklus od 54 soneta ipak priredila za tisak, jer vjerujem da zaslužuje objavljivanje i zbog Ujevića i zbog Shakespearea.

⁶⁷ O tome nam uz prijevode Cida, Rolanda i Aspremonta svjedoče i prijavnice Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, uredno sačuvane u njegovoj ostavštini, koje nam pokazuju da je 1950. i 1951. Ujević pozajmljivao gramatike starošpanjolskog, katalanskog i starofrancuskog jezika; dok je rječnike koji se nisu posuđivali izvan zgrade ispisivao, prema sjećanjima službenika Sveučilišne knjižnice, u svoje bilježnice. — Te nam prijavnice daju i inače dragocjene podatke o Ujeviću, njegovim interesima i lektiri, pa i o njegovu prevodilačkom radu. Npr., one godine kada bi prevodio nekog pisca, obično pozajmljuje nekoliko studija ili monografija o njemu, a kako je često i prevodio na primjercima iz Sveučilišne knjižnice, idući tragom ispisanih signatura pronalazio sam i neke knjige kojima se služio i na kojima su ostali uredno olovkom i Ujevićevim rukopisom ispisani marginalni zapisi.

⁶⁸ Prepjeve sam našla na praznoj poledini rukopisnog prijevoda Cellinija (objavljen 1951), dakle, prema Ujevićevoj praksi, mogli su nastati tek pošto je Cellinijev tekst izdiktirao.

dao svoj izbor iz trubadurske linike. Nažalost, sve je zastalo na početku, a Tinovi su prepjevi ostali u svojoj prvoj, sadržajno točnoj ali i nedorađenoj verziji.⁶⁹

Posljednji prevodilački podvig Ujevićev bili su njegovi prijevodi sa skandinavskih jezika, koje je počeo učiti još u doba rata,⁷⁰ ali ih nikada nije potpuno savladao pa vjerojatno sam nije ni pomišljao na prevodenje s njih. Kada se, međutim, godine 1953. našao u novčanoj stisci i bez ikakvih ugovorenih poslova, Tabak mu nudi da zajednički izrade neke prijevode sa skandinavskih jezika, i Tin se toga, iako nerado, prihvaća. Vjerojatno tada i obnavlja svoje znanje švedskoga, o čemu svjedoče teke i teke ispisanih rječnika, kao i izvadaka iz običnih i historijskih gramatika, pa čak i praktičnih priručnika.

Kada je godine 1954. konačno došlo do realizacije zajedničkog rada s Tabakom, posao se odvijao otprilike ovako: Tabak bi odabrao i nabavljao tekst (radi se konkretno o 2 kraća romana, *Samoći* Fritjofa Byeja s norveškog i *Plesala je samo jedno ljeto* Pera Olofa Ekströma sa švedskog, oba objavljena 1955), zatim bi ga preuzeo Ujević, pročitao uz pomoć rječnika i bar 2 strana prijevoda, preveo u svojim bilježnicama, pri čemu se za sporna mjesta konzultirao s Tabakom. Pošto bi tada prijevod po svom običaju još dva puta pročitao i »pobjasnio«, Tin bi ga izdiktirao, a Tabak bi ga opet savnjivao s originalom, rješavajući naznačena ranjiva mjesta, ali i ona za koja je Ujević mislio da su u redu. Tin se nikad nije ljutio na Tabakove intervencije,⁷¹ već mu je ostavljao otvorene ruke: »Ja sam u knjizi

⁶⁹ Za ilustraciju donosim prve dvije strofe Rudelove pjesme u originalu i u prijevodu:

Quan lo rius de la fontana
S'esclarzís, si com far sòl,
E par la flors aigentina,
E'l rosinholetz el ram
Vòlf e refranh et aplanà
Son dous chantar et afina,
Dreit es qu'ieu lo mieu refranha.

Amors de terra lonhdana,
Per vos totz lo còrs mi dòl;
E no'n puèsc trobar meizina,
Si non vau al seu reclam:
Ab atraït d'amor doussana
Dins vergièr o sotz cortina
Ab desirada companha.

Kada se voda česme
probistri, kako to biva,
i raspupa divlja ruža
i mali slavuj na grani
ponavlja, modulira, ublažuje
i profinjuje svoju slatku pjesmu,
pravo je da i ja moduliram moju.

Ljubavi daleke zemlje,
zbog vas mi srce boluje
i ne mogu naći lijeka,
ako ne čujem vaš poziv
zavodljivošću slatke ljubavi,
u povrtnjaku ili pod zavjesom
sa željenom drugaricom.

⁷⁰ Josip Tabak se sjeća da je još u to doba posudio Ujeviću švedsku gramatiku i rječnik, a kad su se poslije rata ponovno susreli, uvjerio se u razgovoru da Tin zna nešto i danski.

⁷¹ A one su zapravo bile velike, ne samo u sadržajnom već i u jezičnom i stilskom pogledu. Kao primjer navest ću početak romana F. Byeja u Tinovu prijevodu i nakon Tabakove redakcije:

preveo *sue*,« piše on Tabaku 13. kolovoza 1954, »dakle i riječi kojih nisam našao u rječniku i kojih mi ni Duh Svjatij nije suflirao, to vam kažem za vašu uputu, da možete amputirati, dakako u boljem znanju i uvjerenju. Sa moje strane nisam se nikada bavio ovako riskantnim improviziranim poslom, ali ipak će nešto ispasti, nadajmo se.«⁷²

No Tin ne bi bio Tin da surađujući s Tabakom nije počeo razvijati i vlastite planove, te mu u pismu od 13. VII 1954. sugerira ponovno prevođenje najboljeg izbora iz »klasika (i manjih klasika) 19. i 20. v., pa čak i onda, ako su već jednom izdani«. Sâm pak izražava želju da prevede »(barem za se) nešto u stihu, recimo 'Branda' ili 'Peer Gynta' (premda je ovaj već preveden)«. Kad znamo kakav je neuspjeh doživio Tinov prijevod *Peer Gynta* sa njemačkog godine 1930, dirljiva nam je ta želja ostarjelog pjesnika da se još jednom oglada na istom zadatku.

I na koncu, iako ostaje još mnogo pitanja na koja bismo ovdje morali dati odgovor, npr. kakvi su bili Ujevićevi teorijski pogledi o prevođenju i u kojoj mjeri oni odgovaraju njegovoj prevodilačkoj praksi, ili kako je Tin evoluirao u razvoju svoje prevodilačke djelatnosti, ili što je on sam mislio o svom prevodilačkom radu koji je očito sputavao njegovu vlastitu stvaralačku produkciju, ostavit će ih za sada po strani i pokušati odgovoriti na dva ključna pitanja — je li Tin bio idealan prevodilac i koje on mjesto zauzima u našoj prijevodnoj literaturi.

Na prvo pitanje odgovor će biti — ne. Mada je posjedovao ogromno znanje i izuzetno veliku erudiciju i kulturu, Tin se često upuštao u avanture, prevodio s jezika kojih nije dovoljno poznao, davao rješenja »kojih mu ni Duh Svjatij nije suflirao« i tako pravio ponekad čak i grube semantičke pogreške. U prijevodima pak s jezika gdje se superiorno snalazio (npr. francuski i talijanski) Tin, kao izuzetno snažna stvaralačka ličnost, nije uspio zatomiti sama sebe, te je npr. Cellinija »poboljšao svojim umecima i tumačenjima«, Flaubert-

Sumporno žuti plameni sutona obasjavaju stjenovite obronke Bratosure. Pod njima se prostire Femsjö u spokojnoj bjelini, koju istačkavaju tamne mase otočića i šumom obraslih otoka, a od njih je samo mali broj povećí.

Nad crnim padinama Bratosure gasne posljednji sijevak dana, nebo u smiraje plamti sumpornožutim plamenom. Podno gorja stere se jezero Femše u spokojnoj bjelini što je istačkavaju tamne pjege otočića i šumom obraslih ostrva, među kojima je samo nekoliko povećih.

⁷² Kao primjer do čega je znalo dovesti takvo prevođenje riječi kojih nije našao u rječniku, ili ih nije ni tražio misleći da ih razumije preko njemačkoga, Tabak mi je naveo da je Tin npr. švedsku riječ *resa* = div, orijaš preveo s put (njemački *Reise*), *benene* = kosti, sa noge (njemački *Beine*), pa je umjetno »dječak je bacao kosti na tanjur« ispalo »dječak je stavio noge na tanjur«, ili *kinder* = obrazi, s djeca (njem. *Kinder*), te je tako rečenicu »Ona se zacrvnjela u obrazima«, Tin preveo »Ona je došla s djecom«.

ta učinio »floberskim« od njega samoga, a pred smrt je snatio i o tome da će se, nakon što prevede čitavoga Prousta, dati na posao da završi njegovo nedovršeno djelo.⁷³

Odgovor pak na drugo pitanje, tj. koje on mjesto zauzima u našoj prijevodnoj literaturi, bit će isto tako decidan — nezaobilazno. Njegov golem i raznovrstan prevodilački opus približio nam je mnoga velika ostvarenja svjetske književnosti koja unatoč njegovim pogreškama, izmjenama i dopunama čitamo i danas s užicom i lakom, zahvaljujući tečnom i bogatom, iako često osebnom Ujevićevu izrazu. Upravo bi stoga trebalo poseći i za njegovom neobjavljenom baštinom i uz eventualne potrebne ispravke prirediti je bar dijelom za tisak.

BIBLIOGRAFIJA NEOBJAVLJENIH PRIJEVODA I PREPJEVA

Ova bibliografija ima isključivo informativan karakter, i u nju su uneseni podaci samo o onim rukopisima koji su sačuvani i pohranjeni u Institutu za književnost i teatrologiju JAZU. Nisu obuhvaćeni tekstovi koje nisam uspjela identificirati, kao ni, s rijetkim izuzecima, nedovršeni tekstovi.

Podaci se donose onako kako ih je naznačio sam Ujević, s time da se u šiljastim zagradama daju informacije koje se mogu naći negdje u samom tekstu, dok u uglastim zagradama donosim vlastite dopune koje sam smatrala relevantnima za lakše snalaženje. Ukoliko nije posebno naznačeno, rukopis je potpun a tekst preveden u cjelini.

Angloamerička književnost

ARLEN, Michael:

Legenda o iskričljenoj vjenčanju. (Prip.)

BATES, H. E.:

Ljiljan. (Prip.)

BEACHCROFT, F. O.:

Morski orao s obale. (Prip.)

BENET, Stephen Vincent:

Đavo i Daniel Webster. (Prip.)

BERKELEY, Anthony:

Osvetnik slučaj. (Prip.)

⁷³ »Sada već tako dobro poznajem sva opisana mjesta i lica da ću bez ikakve muke moći završiti ovaj ciklus romana, a da nitko od čitalaca ne primijeti da to nije napisao Proust glavom.« (Usp. M. Šušić, o. c. str. 11)

- BOWEN, Elisabeth :
Orarije. (Prip.)
- BRONTË, Charlotte:
Jane Eyre. (Roman)
- BUSH, Catherine:
Noćni klub. (Prip.)
- CALDWELL, Erskine:
Ljudski saobraćaj s crncem Abe Lutherom. (Prip.)
- COLLIER, John:
Mary (Prip.)
- C.(ONRAD), J.(oseph):
Uithin the Tides. (Prip.)
 <((Sadržaj:)) *Ulasnik nasada na Malati; Ortak; Gostiona dviju vještica; Poradi dolara.*>
- DICKSON, Carter:
Zločin u ničijoj sobi. (Prip.)
- FAULKNER, William:
Kuža za Emily. (Prip.)
- FITZGERLAD, F. Scott:
Naš posjet Bilikamu. (?) (Prip.)
- HAMMETT, Dashiell:
Covjek nazvan Spade. (Prip.)
- HEMINGWAY, Ernest:
Kratki sretni život Francisa Macombera. (Prip.)
- J.(OYCE), J.(ames):
 »D« (*Dublinci*) (Pripovijesti)
 <((Sadržaj:)) *Sestra; Susret; Arabija; Eveline; Nakon utakmice; Dva delije; Pension; Oblačić; Prepisivanje; Glina; Bolan slučaj; Dan bršljana u odborskoj sobi; Majka; Milost (božja); Mrtvi.*>
- KOGAN, Andry:
Posjet. (Prip.)
- MANHOOD, H. A.:
Bratstvo. (Prip.)
- MANSFIELD, Catherine:
Otkrića. (Prip.)
- MARCH, William:
Billove oči. (Prip.)
- PANKROGUE, Eleanor:
Zapušteni. (Prip.)
- POE, Edgar Allan:
Tajnovite i jezovite priče.
 <((Sadržaj:)) 1. *Rukopis nađen u flaši;* 7. *Prerani pogreb;* 9. *Posurica s balonom;* 11. *Tajinstvena smrt Marie Rogêt;* 13. *Zlatni skarabej* (početak).>
 Napomena: Ostale pripovijesti objavljene su u knjizi *Crni mačak i druge grozne priče*, Zagreb 1952.

PORTER, Katherine Anne:

Cvjetno Judino stablo. (Prip.)

SAROYAN, William:

Odvažni mladić na krilatom trapezu. (Prip.)

(SHAKESPEARE, William):

(Soneti)

Darova tebi narav lice žene

Neki se rodnom diče, neki vještinom,

Svi rođeni pod srećnom zvijezdom nek se

Grud tvoja od svih srdaca je skupa

Što je vaša srž od koje ste načinjena

Grieh samoljublja mojim okom vlada

Ogledalo mi starost otkrit neće

Da s ljetnim danom tebe usporedim?

O ti, moj ljupki dječake, koji u ovoj noći

Budući da mjed ni kamen ni zemlja ni bezgranično more

Kada mislim da sve što raste

Ali zašto vi moćniji

O, da ste vi svoja! ali draga, vi ste

Tako brzo kako ćeš uvenuti, tako brzo rasteš

Od najljepših stvorenja mi želimo rasploda,

Kad 40 zima pod sjedine ti čela

Rasipna ljupkosti, zašto trošiš

Je li od straha da ovlažiš udovčevo oko

Stidi se poricati da ti imaš ljubav ma za kog

Ne berem ja svoj sud iz zvijezda

Ovi su satovi koji su uokvirili milim radom

Onda ne dopusti da surova ruka zime izobliči

Slušati muziku, zašto žalosno muziku slušaš

Pogledaj u tvoje ogledalo i reci, koje lice vidiš

Ko bi vjerovao mojim stihovima u buduće vrijeme,

Kada brojim sat što kaže vrijeme

Gle, na istoku kada dražesno svijetlo

Moje se oko igralo slikara i urezalo

Moje oči i srce stoje u smrtnome ratu

Između mojeg oka i srca postoji savez,

Tako ste vi za moje misli kao kruh za život,

Tako sam ja kao bogataš, kojega blagoslovljeni ključ

Kako sam brižan bio ja, kada sam se uputio,

Kako teško putujem na putu,

Tako može moja ljubav ispričati groznu polaganost

Da je teška tvar mogega mesa misao

Druga dva (elementa), laki zrak i pročišna vatra

Premoren od truda, žurim u svoj krevet,

Kada ih potpuno sklopim moje oči najbolje vide,

Je li tvoja volja, da tvoja utvara rastvara

Kako se onda mogu vratiti u srećno stanje,

Ti možeš opaziti u meni ono godišnje doba,
 Ali budi zadovoljan: kada me gruba osuda
 Ili ću ja poživjeti da sastavim vaš nadgrobni naslov
 Umoran od svega ovoga ja plaćem za pokojem smrti,
 Kada umrem, ne plaćite za mnom duže
 Ako ti nadživiš moj vrlo zadovoljeni dan,
 O, da vam svijet ne bi nametnuo da kažete
 Ah! kakvu bijedu moja Muza rada,
 Koji kaže najviše? Što može reći više
 Mojoj Muzi je jezik vezan, ali ponašanje mirno,
 Je li to kraljevsko jedro njegove velike pjesme
 O kako gubim hrabrost kada o vama pišem,
 Dok sam ja sam zazivao tvoju pomoć

(SHELLEY, Percy Bysshe):

Demon svijeta. (Pjesma)

SITWELL, Osbert:

Poraz. (Prip.)

STEINBECK, John:

Dar. (Prip.)

THURBER, James:

Najveći čovjek na svijetu. (Prip.)

WELTY, Eudora:

Okamenjeni čovjek. (Prip.)

Francuska književnost

ASPREMONT

vidi: *Pijev o Aspremontu*

BALZAC, Honoré de:

Nepoznato remekdjelo. (Prip.)

Facino Cane. (Prip.)

Novak. (Prip.)

Ovdje je pružen dokaz da neću uvijek ženku. (Prip.)

El Verdugo. (Prip.)

Drama na morskoj obali. (Prip.)

COPPÉE, François:

Zalazak sunca u Parizu. (Prip.)

DAUDET, Alphonse:

Deset priča.

⟨(Sadržaj): Svečanost na krovovima; Fotograf; Smokva i ljenjivac; Razbojnik Quastorma [?] Otoci Sanguinaires; Pogibelj; Krada; Salvette i Bernadon; Narandže; Woodstown.⟩

Obrana Tarascona. (Prip.)

FLAUBERT, Gustave:

Služavkino srce. (Prip.)

Poljima i žalima. (Prip.)

FRANCE, Anatole:

Jamčevina. (Prip.)

Carev namjesnik u Judeji. (Prip.)

Pjevač iz Kapue. (Prip.)

G. Pigeonneau. (Prip.)

GAUTIER, Théophile:

Slavujevo gnijezdo. (Prip.)

GOBINEAU, Joseph Arthur:

Crveni rubac. (Prip.)

HUYSMANS, Joris-Karl:

Ples »Evropske pivnice [?]« u Grenobleu. (Prip.)

MAUPASSANT, Guy de:

Konopčić. (Prip.)

Nakit. (Prip.)

MERIMÉE, Prosper:

Tamango. (Prip.)

MOLIERE, (Jean Baptiste Poquelin):

Tartuffe. Komediya u pet činova (1664). Preveo Tin Ujević (ljetu 1935) (75 str.)

MUSSET, Alfred de:

Tizianov sin. (Prip.)

NERVAL, Gérard de :

Obješnjačka večera. (Prip.)

PIJEU O ASPREMONTU. (Ep)

(RABELAIS, François)

Gargantua. (Izbor iz I—V knjige *Gargantue i Pantagruela*) (Nedorađen rukopis)

RESTIF DE LA BRETONNE, [Nicolas]:

Trobojna (trolika) djevojka. (Prip.)

Kuštrava (rašćupana) ljepotica. (Prip.)

ROLAND — vidi: *Spijev o Rolandu.*

SAND, George:

Mouny (Morny?) — Robin. (Prip.)

SPIJEU O ROLANDU. Strofe I—CXXXV (Nedovršeno)

STENDHAL:

Talijanski ljetopisi. (Prip.)

«(Sadržaj:) *Vittoria Accoramboni, vojvotkinja od Bracciana; Obitelj Cenci; Kovčeg i utvara, španjolska pustolovina; Čarobni napitak.*»

TIFFOYES, Dunno:

Pogreb u Carnacu. (Prip.)

TOEPFEER, Rodolphe:

Jezero Gers. (Prip.)

VILIERIS DE L'ISLE ADAM, Auguste de:

Kada se narod prenagli. (Prip.)

Mučenje radom. (Prip.)

ZOLA, Émile:

Kružno putovanje. (Prip.)

Lakrdija ili bohemi na ljetovanju. (Prip.)

Angelina ili Duhovi u kući. (Prip.)

Djevica sa voštilom. (Prip.)

Kako je čovjek poludio. (Prip.)

Kineska književnost

SIKING (Knjiga pjesama)

Žrtva biljke

Kraljica Ci budi kralja

Žena čeka muža

Žena se tuži na muža

Sinovi o svojoj majci, koja je živjela suviše slobodno

Ljepota slobodnoga života

Proljetno mamljenje

Čudoredna

Gospodarski posli

Lovačka pjesmica

Skorojević

Memorija mjesta

Svadbena pjesma

Pjesma žena, koje sijeku drvo

Mjera za vrijeme

Lisac i siromašni neženja

Čeznja za odsutnim iz kuće

Zajednička bijeda bez saučešća

Napuštanje zemlje

Hrdavi gospodin

Posjet mlade gospođe

Na kišovitom vremenu

Zečevi i fazani

Izvor bolova

Norveška književnost

IBSEN, Henrik:

Peer Gynt. (Drama u stihovima)

(Koncept) Fale listovi 56, 123—132, 165, 166, 180—181, 189, 195.

Njemačka književnost

KAISER, Georg:

Gas. Drama u pet činova (I/1918)

(I dio, str. 1—16, dalje fali; II dio, 56 listova)

KELLER, Gottfried:

Züricher Novellen.

⟨(Sadržaj) *Namjesnik* (poglavar, upravitelj) *Greifensee*; *Regina*; *Siromašna barunica*; *Pankrac Durljivac*; *Gospa Regel Amrain i njen sinčić* (tekst nepotpun); *Tri pravedna češljara*; *Odiijela prave ljude*; *Upotrebljena ljubavna pisma*.⟩

MANN, Heinrich:

Frule i handžari.

⟨(Sadržaj:) *Pippo Spano*. Komediija; *Fulvia*; *Trominutni roman*; *Šetnja ispred gradskih vrata*; *Čudesno*; *Neznanac*; *Djevice*; *Abdikacija*.⟩

SCHILLER, Friedrich:

Wallensteinova smrt. Tragedija u pet činova.

SCHLEGEL, Friedrich:

Lucinda. Roman. (Čistopis)

Provansalska književnost

CERCAMON:

Kada slatki lahor postane oštar

MARCABRU:

Na bunaru povrtnjaka

Pax in nomine Domini

Škvrče, poleti,

POITIERS, (Guillaume) Comte de:

Spjevat ću pjesmicu novu

Sa slatkoćom pramaljeća

Jer me spopala želja da pjevam

RUDEL, Jaufré:

Kada se voda česme (Nedovršeno)

Španjolska književnost

BAROJA, Pio :

Grad magle. (Roman)

(BLASCO) IBÁÑEZ, (Vicente):

(Saguntska hetera. Orig.: *Sonica la cortesana*.) (Roman).

CID — Vidi *Spjjev o mojem Cidu*

CERVANTES, (Miguel de Saavedra):

(Uzorite priče)

«(Sadržaj:) *El licenciado Vidriera*, *Apsolvent Staklenko*; *El celoso extremeno* (*Ljubomorni muž iz Extremadure*); *El Casamiento engañoso* Y — *Coloquio de Cipion y Berganza*. *Lažni brak*. *Novela i razgovor koji se vodio između Cipiona i Berganze, pasa bolnice Uskrsa koja se nalazi u gradu Valladolidu, izvan vrata Polja, koja obično zovu Psima de Mahude*. (Nedovršeno)»

GRAZIAN, Balthazar (tj. Baltasar Gracián):

Sudbina je vještina, a oprez je vrlina.

INSÚA, Alberto:

Zloduh razbludnosti. (Roman)

PALACIO VALDÉS, Armando:

Čeznutljiva napast. (Roman)

Marta y Maria (Roman)

(ROJAS, Fernando):

Tragikomedija o Kalistu i Melibeji. 1499.